



HAAGS  
HISTORISCH  
MUSEUM

# OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG

KON JE IN DE OORLOG EIGENLIJK NOG WEL  
NAAR HET STRAND OF DE BIOSCOOP?

WAAROM SPEELDEN HAAGSE KINDEREN  
NIET MEER MET HUN JOODSE VRIENDJES  
EN VRIENDINNETJES?

WAAROM VIEREN WIJ  
ELK JAAR BEVRIJDINGSDAG?

IN DEZE KRANT  
LEES JE WAAROM!

HADDEN SOMMIGE HAGENAARS ECHT  
EEN BOM IN DE ACHTERTUIN?

Een Canadese 'carrier' arriveert  
op 8 mei 1945 bij het standbeeld  
van Willem II op het Buitenhof.

Van **1940** tot en met **1945** waren de Duitsers de baas in Nederland, we noemen die tijd de Tweede Wereldoorlog. Nederland was **'BEZET'**. Ook in Den Haag is dat een rare tijd geweest. In deze krant lees je over Den Haag in oorlogstijd.





Seyss-Inquart (rechts midden) in de Ridderzaal tijdens zijn benoeming tot Rijkscommissaris van Nederland.

## Duitse bazen in Den Haag

NADAT NEDERLAND ZICH OP 15 MEI 1940 HAD OVERGEGEVEN, waren de militaire leiders van het Duitse leger hier officieel de baas. Maar Hitler wilde iets anders voor Nederland. Hij besloot dat Arthur Seyss-Inquart, geen militair maar een jurist en Nazi-politicus, de baas moest worden in Nederland. Op 29 mei 1940 werd hij officieel in de Ridderzaal in Den Haag benoemd tot Rijkscommissaris van Nederland. Vanaf toen was Seyss-Inquart de allerhoogste baas van ons land. Hij vond zichzelf een "toezichthouder". Hij hoopte dat de Nederlanders zelf zouden gaan inzien dat de Duitse manier van leven de juiste was. Hij besloot dat de Eerste en Tweede Kamer en de Raad van State hun werk niet meer mochten doen. De Duitsers namen nu de beslissingen voor het land. Seyss-Inquart woonde aan de rand van Den Haag op het landgoed Clingendael. Tijdens de oorlog woonden en werkten veel belangrijke Duitsers in Den Haag. Hagenaars maakten weleens grapjes over deze hoge bazen. Seyss-Inquart liep mank en werd daarom 'zes-en-een-kwart' genoemd door de Hagenaars. Er is toen ook als grapje met allemaal muntjes een soort 'poppetje' van hem gemaakt.

### NSB

IN 1931, negen jaar voor de Tweede Wereldoorlog werd de Nationaal Socialistische Beweging, de NSB, opgericht in Utrecht. Deze politieke partij was tegen de **democratie**, dat betekent dat iedereen even veel mag zeggen over een land, en vond dat Nederland één sterke leider moest krijgen met maar één partij. Die sterke leider was volgens de NSB Anton Mussert. De NSB vond **'liefde voor het vaderland'** erg belangrijk. De leden liepen in uniform marcherend en zingend door de straten.

In de tijd vóór de oorlog ging het economisch niet zo goed met Nederland. Veel mensen waren werkloos. Sommige Nederlanders dachten dat met de komst van de NSB het beter zou gaan met Nederland en sloten zich aan bij de NSB. Toen Duitsland Nederland bezette was de NSB de enige partij die vóór de Duitsers was. Mussert kreeg in 1942 van de Duitsers zelfs de titel **'Leider van het Volk'**. Kinderen van NSB'ers werden vaak gepest omdat hun vader en moeder bij de NSB zaten. De kinderen konden naar de jeugdclub van de NSB, de Nationale Jeugdstorm.

Na de oorlog werden veel NSB'ers landverraders genoemd, ze waren **'fout'** geweest in de oorlog. Veel van hen werden een tijd opgesloten.



Drie muntjes van vijf cent, één cent en een kwart cent vormen samen 'zes-en-een-kwart', de Haagse bijnaam van Seyss-Inquart.

### VOOR DE OORLOG

• Wist je dat er in 1936 in Nederland een uniformverbod kwam? NSB'ers mochten toen niet meer in uniform door de Nederlandse straten marcheren.



• Wist je dat Koningin Wilhelmina op 19 februari 1937 uitsprak dat "de kleuren van de vlag van het Koninkrijk der Nederlanden rood, wit en blauw zijn." Dit zei zij omdat de NSB graag een Nederlandse vlag wilde met oranje, wit en blauw.



## Atlantikwall

Het lukte de Duitsers niet om Engeland te veroveren. In 1941 besloten de Duitsers dan ook dat ze zich goed moesten verdedigen tegen een aanval van Engeland en Amerika. De oplossing was het maken van **'Fort Europa'** met een Atlantikwall. Dat was een verdedigingslijn, die bestond uit bunkers, kanonnen, tankgrachten en mijnevelden langs de kust van Noorwegen, Denemarken, Nederland, België, Frankrijk en Spanje. Deze ketting van beton was 2685 kilometer lang.



Ook Den Haag moest eraan geloven. Vanaf 1942 moesten mensen in Scheveningen en het westen van Den Haag hun huizen uit voor de bouw van deze Atlantikwall en ergens anders gaan wonen. Uiteindelijk zijn er 140.000 Hagenaars gedwongen verhuisd. Sommigen konden geen huis in Den Haag vinden en zijn naar de Achterhoek (helemaal in het oosten van het land) verhuisd. De Duitsers noemden het gedwongen verhuizen met een mooi woord **'evacuëren'**.

Ook werden er 3200 huizen met de grond gelijk gemaakt om een vrij schootsveld te krijgen en om er versperringen aan te leggen. Uiteindelijk werd het Haagse deel van de Atlantikwall 5,5 kilometer lang, van Kijkduin tot aan Clingendael.

### ZOEKTIP

Er zijn nog veel bunkers rond Den Haag te ontdekken. Neem eens een kijkje op Scheveningen en bij Clingendael en kijk of je zo'n bunker in de duinen kunt vinden!

• Wist je dat het de Engelsen, Amerikanen en Canadezen toch is gelukt om door de Atlantikwall te breken? Dat was op 6 juni 1944 op de stranden van Normandië in Frankrijk. We noemen die dag D-Day.

### FOKKE & SUKKE

VONDEN HUN OUDE KLOFFIE TERUG OP ZOLDER





# Nederland Bezet!

OP 10 MEI 1940, OM 4 UUR 'S MORGENS vielen Duitse soldaten Nederland binnen. Nederland hoopte zich buiten de oorlog te kunnen houden en wilde neutraal blijven net als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Er was wel een Nederlands leger dat klaar stond, maar het was een klein leger en het had maar weinig modern en nieuw gevechtsmaterieel, zoals geweren en tanks.

Toch hebben de Nederlandse soldaten nog vijf dagen gevochten tegen de Duitsers. Op 14 mei waren de Duitsers het zat en bombardeerden ze Rotterdam, Hengelo en Den Helder. Als Nederland zich niet over zou geven zouden er nog meer steden worden gebombardeerd. Daarom besloot het Nederlandse leger op 15 mei om zich over te geven. Alleen in Zeeland vochten soldaten nog verder. Zij kregen hulp van Franse soldaten. Maar het hielp niet veel, ook zij moesten zich op 17 mei overgeven. De bezetting van Nederland door Duitsland was een feit.

Duitse parachutisten springen op 10 mei 1940 boven Den Haag uit een vliegtuig.



## PARACHUTISTEN BOVEN DEN HAAG

**10 MEI 1940 - DE EERSTE DAG VAN DE OORLOG** vlogen er Duitse vliegtuigen over Den Haag. Op weg naar de vliegvelden Ockenburg en Ypenburg. De Duitsers waren van plan om deze vliegvelden te bombarderen. Daarna zouden daar 10.000 soldaten worden gedropt

die Den Haag zouden veroveren. De parachutisten zijn gedropt dicht bij Den Haag maar wel ver bij elkaar vandaan. Uiteindelijk zijn er 3.500 Duitse soldaten aangekomen in de buurt van Den Haag in plaats van de geplande 10.000. De Duitsers wilden dat deze soldaten het

centrum van Den Haag bezetten en daar de regering van Nederland, de Nederlandse Koningin en de belangrijkste ministers gevangen zouden nemen. Als de leiders van Nederland gevangen zaten, zou Nederland zich sneller overgeven. Het plan van de Duitsers mislukte.

In de Adelheidstraat in Bezuidenhout was in de ochtend van 4 mei een Duits vliegtuigje neergestort. Midden op straat. In dit vliegtuigje lagen papieren waarop het plan van de Duitsers stond. De leiders van het land waren gewaarschuwd.

# OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG

3

• Wist je dat het in de eerste dagen van de oorlog in Den Haag zo'n chaos was dat niemand wist waar hij aan toe was?

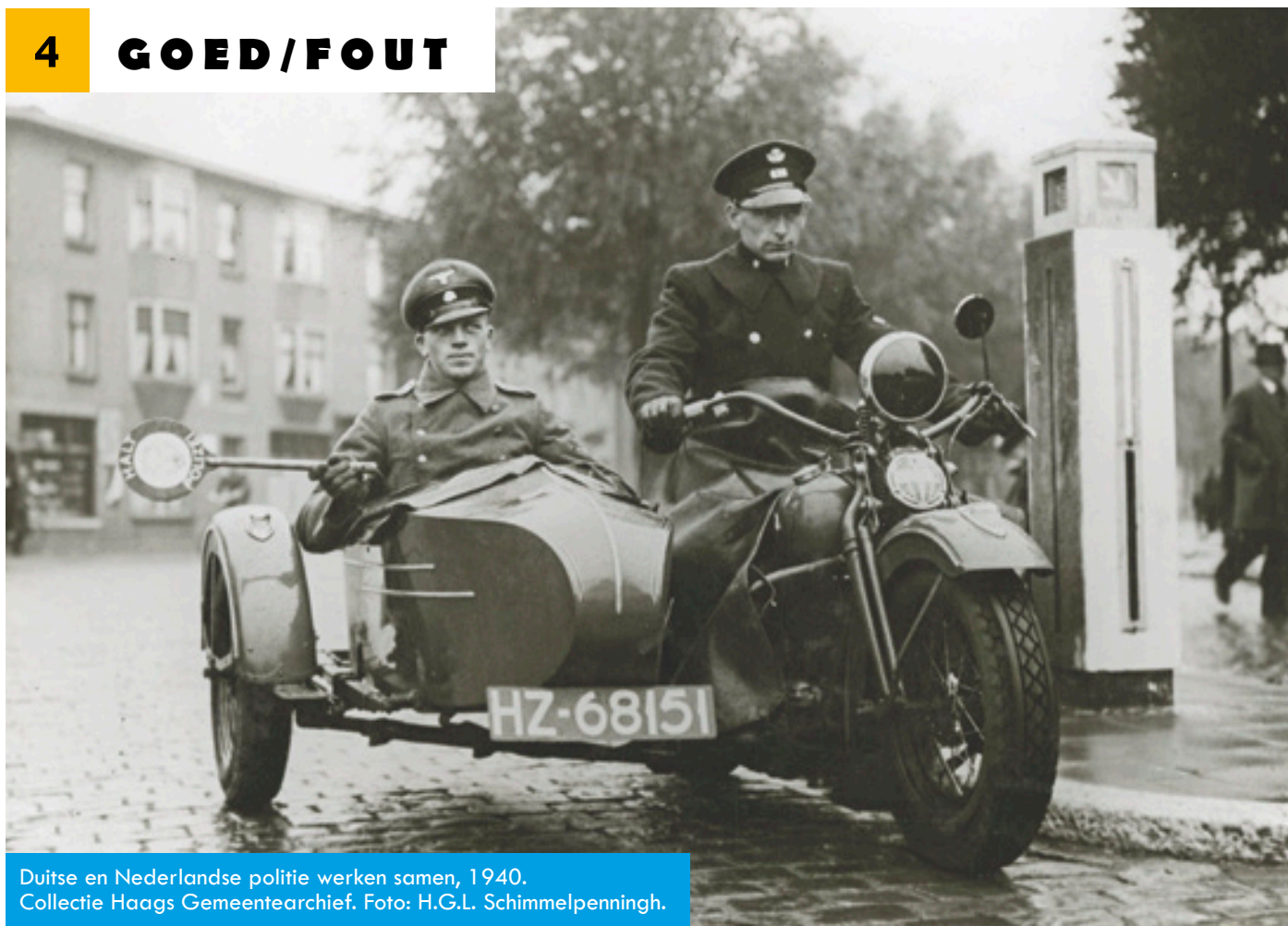
• Wist je dat er in deze drukte zelfs drie Haagse politiemannen gedood zijn door Nederlandse soldaten die hen aanzagen voor Duitsers?

• Wist je dat de Nederlandse soldaten vijf dagen hebben gevochten, maar zich op 15 mei 1940 toch over moesten geven?

• Wist je dat het vechten tegen de Duitsers niet gemakkelijk was voor de Nederlanders? Het Nederlands leger reed op fietsen in plaats van tanks en ze gebruikten geweren uit 1895!

• Wist je dat de Duitsers wél de nieuwste high-tech geweren hadden?





Duitse en Nederlandse politie werken samen, 1940. Collectie Haags Gemeentearchief. Foto: H.G.L. Schimmelpenningh.

## DE HAAGSE POLITIE IN BEZETTINGSTIJD

### ALS DE OORLOG BEGINT, STAAN DE HAAGSE AGENTEN VOOR EEN MOEILIJ-

**KE VRAAG:** Gaan zij de bevelen van de Duitsers uitvoeren of komen zij op voor de Nederlanders? Aan de ene kant heeft de politie de taak om voor rust te zorgen, maar aan de andere kant moet zij juist de bevolking beschermen. Welke keuze maken de Haagse agenten als de Duitsers hier de baas zijn

en regels bedenken die gevaarlijk zijn voor een deel van de Nederlandse bevolking?

In de oorlog bestaat het Haagse politiekorps uit bijna 2000 mannen en een paar vrouwen. Het lukt de Duitsers niet om iedereen precies te laten doen wat zij willen, maar een groot deel van de agenten voert hun opdrachten wel uit. Ook als deze steeds gemener worden. Vanaf april 1942 helpt de politie

bijvoorbeeld bij het vinden, het arresteren en het wegbrengen van Joodse mensen. De Haagse agenten werken hier zo goed aan mee dat zij ook mogen helpen bij ophaalacties van Joden in Amsterdam. Van de 2000 agenten binnen het Haagse politiekorps zijn er 300 echt fout. Dit betekent dat zij écht alles doen wat de Duitsers willen. Een klein deel van deze agenten, tussen de 30 en 60 man, werkt voor de

Documentatiedienst. Dit is een kleine afdeling binnen de politie die zich vanaf 1942 actief bezig houdt om het Haagse verzet tegen te werken en ondergedoken Joden op te pakken. Hiertegenover staat een grotere groep die gedurende de oorlog weigert om de Duitse opdrachten nog langer uit te voeren. Deze agenten sluiten zich aan bij het verzet. Helaas worden veel van hen verraden en uiteindelijk vermoord.

### Wat zou jij doen?

**Ga je er tegen in, pas je je aan, werk je mee of kies je iets er tussenin? Iedereen neemt zijn eigen beslissing. Lees de verhalen van deze vier politieagenten:**

Collectie Haags Gemeentearchief



### PHILIPPUS UYTHOVEN

In de zomer van 1940 richten twee oud soldaten in Den Haag de Ordedienst (OD) op. Deze groep probeert in het geheim een leger op te zetten om na de oorlog voor rust te zorgen. Via inspecteur F.J. Klijzing zijn hier ook enkele Haagse politiemannen bij betrokken, zoals Philippus Uythoven. Deze agent geeft vanaf het begin van de oorlog steun aan acties om de Duitsers dwars te zitten. Zo zorgt hij voor geld en wapens en verspreidt hij verboden kranten. In maart 1941 wordt Uythoven gevangengenomen en naar een kamp in Duitsland gebracht. Hier wordt hij in mei 1942 vermoord.

Privécollectie familie Kompagnie/Kompagne



### HENK KOMPAGNE

Tijdens de oorlog gaat de Haagse motoragent Henk Kompagne door met zijn werk. Hij controleert of iedereen zich netjes aan de verkeersregels houdt. Maar in februari 1944 neemt Kompagne een gevaarlijke beslissing. Zijn overbuurman en collega W. Wouda zoekt een onderduikadres voor ene Jan Bakker. In tegenstelling tot zijn collega zit Kompagne niet in het verzet, maar hij besluit Wouda te helpen door Bakker bij hem thuis te verstoppen. Kompagne weet op dat moment niet dat Bakker een gevluchte Duitser, een SS'er, is die roofovervallen heeft gepleegd. Zodra de Duitsers erachter komen dat Kompagne deze man heeft geholpen, wordt hij opgepakt. In januari 1945 overlijdt Kompagne in een kamp in Duitsland.



### LEO POOS EN MARTEN SLAGTER

De medewerkers van de Documentatiedienst hebben de opdracht om ondergedoken Joden en groepen die Duitsers tegenwerken, op te pakken. Zij werken hiervoor vaak in tweetallen, zoals Leo Poos en Marten Slagter die hun nieuwe baan zien als een kans om belangrijker te worden binnen de politie. Bij de Haagse verzetsgroepen zijn de heren berucht. Ze doen hun werk erg fanatiek, en verraden veel mensen. De haat tegen deze twee mannen is zo groot dat er zelfs plannen zijn om hen te vermoorden. Na de oorlog krijgen Poos en Slagter de doodstraf, omdat zij hebben samengewerkt met de Duitsers.

Collectie NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies



### WIE IS DE SOLDAAT VAN ORANJE?

Peter Tazelaar en Erik Hazelhoff Roelfzema, 1945. Collectie Nationaal Archief

Een boek, een film en zelfs een musical hebben allemaal dezelfde titel: Soldaat van Oranje. Misschien heb jij hier weleens van gehoord, maar wie is deze 'soldaat'? Het verhaal gaat over de 23-jarige held Erik Hazelhoff Roelfzema (1917-2007). Als de oorlog begint, sluit hij zich aan bij een groep mensen die het de Duitsers moeilijk wil maken. In april 1941 wordt Erik opgepakt en naar het Oranjehotel in Scheveningen gebracht. Na een week komt hij vrij en vlucht hij naar Engeland. Hier gaat hij de Engelsen helpen om de Duitsers te verslaan. Zo brengt Erik geheim agenten met een motorboot naar gebieden die in handen zijn van de Duitsers. Ook volgt hij een opleiding tot piloot om met een vliegtuig bommen te gooien op belangrijke plekken van de vijand.

In Londen, de hoofdstad van Engeland, maakt Erik kennis met koningin Wilhelmina. Aan het begin van de oorlog is onze koningin hier naartoe gegaan, zodat de Duitsers haar niet gevangen kunnen nemen. De koningin benoemt Erik tot haar persoonlijke assistent. Zodra de Duitsers zijn verslagen, keert zij na enkele maanden met hem terug naar Nederland.

Na de bevrijding schrijft Erik zijn avonturen op. Zijn boek Soldaat van Oranje wordt in Nederland erg populair. Daarna kent iedereen zijn verhaal en staat hij bekend als de Soldaat van Oranje. Veel andere mensen die voor Nederland hebben gevochten, zijn niet zo beroemd geworden als Erik. Een goed voorbeeld is zijn vriend Peter Tazelaar. Ook Peter is naar Engeland gegaan om als spion terug te keren. In 2020 breekt een discussie uit of deze man niet de echte Soldaat van Oranje is.



# Vergeeten helden uit Nederlands-Indië

**VOOR DE OORLOG WONEN IN DEN HAAG VEEL MENSEN DIE GEBOREN ZIJN IN INDONESIË** (tot 1949 is dit gebied van Nederland en heet het Nederlands-Indië). Als de Duitsers in mei 1940 Nederland binnenvallen, doet een groot deel van deze groep mee om de vijand te verslaan. Pas sinds kort weten wij welke belangrijke rol deze mensen hebben gespeeld in de bevrijding van Nederland.

Een van deze vergeeten helden is Rudy Burgwal (1917-1944) uit de Bomenbuurt. In september 1941 vertrekt hij naar Engeland om piloot te worden bij de Royal Air Force, de Engelse luchtmacht. Eind 1942 stapt hij in een Spitfire



Rudy Burgwal in zijn Spitfire. Collectie NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies

(een gevechtsvliegtuig). Hij moet zorgen dat de onbemande raketten die de Duitsers afschieten, Engeland niet bereiken. Rudy is hier zeer goed in en haalt een recordaantal raketten naar beneden. Maar in augustus 1944 gaat het mis. De Duitsers schieten zijn vliegtuig uit de lucht. In het Franse dorpje Saint-Isle stort hij neer. Bij de kerk wordt Burgwal begraven als Engelse piloot, omdat niemand weet dat hij uit Nederland komt.

Literatuur:  
Herman Keppy, *Zijn jullie kerels of lafaards? De Indische en Indonesische strijd tegen de Nazi's 1940-1945* (Den Haag 2019).

## HELDEN VAN DE OORLOG

### IN 2019 KWAMEN DUIZENDEN LEERLINGEN UIT HET HELE LAND NAAR DEN HAAG.

Met spandoeken lieten ze weten het niet eens te zijn met de beslissingen die de regering heeft genomen over het milieu. Dit noem je protesteren. In Nederland mag je je mening geven, over alles, ook als

je het niet eens bent met de leiders van het land. Maar gedurende de oorlog kan dat niet. De Duitsers vinden het niet goed als iemand hun regels niet volgt. De meeste inwoners van Den Haag houden zich dan ook rustig tijdens de oorlog. Zij proberen door te gaan met hun gewone leven, maar er zijn ook

mensen die in het geheim de Duitsers gaan tegenwerken. Zij helpen bijvoorbeeld bij het verstoppertje van Joodse mensen of maken bonnen na waarmee mensen meer eten kunnen krijgen. Met deze acties houden zij zich niet aan de regels van de Duitsers. Zo lopen zij gevaar opgepakt of zelfs gedood te worden.

In de Haagse wijk Houtwijk zijn enkele straten genoemd naar mensen die tijdens de oorlog de Duitsers hebben dwarsgezet. Deze mannen en één vrouw hebben een straatnaam gekregen, omdat zij voor onze vrijheid gevochten hebben. Weet jij wie deze verzetshelden zijn? Je leert ze hier kennen.

• Wist je dat de eerste buurt in Den Haag waar straten genoemd zijn naar oorlogshelden in Scheveningen ligt?

• Wist je dat de wijk Leidschenveen-Ypenburg ook straten heeft met namen van helden uit de oorlog?

• Wist je dat er in 2017 plannen waren voor een Soldaat van Oranjestraat in Den Haag?

Deze straatnamen geven geen goed beeld van het verzet tijdens de oorlog, want er zijn veel meer vrouwen geweest die zich tegen de Duitsers hebben verzet. En gelukkig zijn niet alle helden tijdens de oorlog vermoord.

### 1 Ru Paréstraat

Deze straat is genoemd naar Henrica Maria (Ru) Paré (1896-1972). Zij werkt al een paar jaar als kunstenaar in Den Haag als de oorlog begint. Om haar heen merkt zij hoe haar Joodse vrienden het steeds moeilijker krijgen. Zij besluit deze gezinnen te helpen. Tijdens de oorlog regelt zij een veilige plek voor hun kinderen. Mevrouw Paré, die 'Tante Zus' wordt genoemd, brengt de kinderen zelf naar hun nieuwe huis en houdt contact met de ouders. Op deze manier redt zij 52 Joodse kinderen.

### 2 Jan Le Griepstraat

Met zijn vrienden gaat Jan Le Griep (1913-1942), die een eigen café heeft aan het Spui in Den Haag, vanaf oktober 1940 de Duitsers dwarszitten. De groep gaat wapens verzamelen, maar ook verboden kranten verspreiden. Hierin staat informatie die de Duitsers niet goed vinden.

In 1942 hebben de vrienden het plan om een garage in Scheveningen op te blazen, omdat hier auto's van de Duitsers staan. Hun actie mislukt, omdat iemand hen verraadt. Als straf voor deze verzetsdaad tegen de Duitsers worden zij doodgeschoten.

### 3 Marius Godwaldtstraat

Tijdens de oorlog is er veel werk in Duitsland, maar er zijn te weinig mensen die dit kunnen doen. Daarom worden gezonde Nederlandse mannen naar Duitsland gestuurd. Marius Godwaldt (1912-1945), die werkt bij de gemeente, probeert dit tegen te houden. Ook helpt hij mensen die zich voor de Duitsers verstoppen. Het gaat mis als hij in maart 1945 in Voorburg aanwezig is op een verboden vergadering. Als Godwaldt wil vluchten, wordt hij gedood.

### Verzetsheldenbuurt in Houtwijk



### 4 Siem Leenestraat

Net als Marius Godwaldt werkt Simon Leene (1894-1967) voor de gemeente. In deze baan zorgt hij ervoor dat veel jonge mannen niet in Duitsland hoeven te werken. Ook regelt hij plekken waar Joodse mensen zich veilig kunnen verstoppen. In 1943 stopt hij met zijn gewone werk om zich volledig bezig te houden met zijn acties tegen de Duitsers. Zijn huis in Den Haag wordt een belangrijke plek voor de verschillende groepjes en organisaties in Nederland die de vijand proberen tegen te werken.

### 5 Wim Gerreselaan

Tijdens de oorlog zet Wim Gerrese (1910-1943) zijn werk als drukker voort. Hij helpt bij het maken van *Het Parool*, een verboden krant. In 1942 vallen Duitsers de drukkerij binnen en pakken zij Gerrese op. Ook zijn vriend Joop van Leeuwen, met wie hij de drukkerij heeft, wordt gearresteerd. Op 5 februari 1943 worden zij beiden vermoord.

### 6 Anton de Komstraat

Voor de oorlog is Anton de Kom (1898-1945), die in Suriname geboren is, een beroemd tapdancer in Den Haag en schrijver over politieke zaken. Tijdens de oorlog gaat De Kom hiermee door. Zo schrijft hij voor verboden kranten en blaadjes.

Op 7 augustus 1944 wordt hij gearresteerd en naar een concentratiekamp in Duitsland gebracht. Daar overlijdt hij kort voor het einde van de oorlog aan de ziekte tuberculose.

### 7 Bram Frosstraat

Naast de vele kleine groepjes is de Ordedienst (OD) in Den Haag de eerste goed geregelde organisatie die de Duitsers gaat tegenwerken. Abraham Fros (1905-1945) is lid van deze dienst. In 1942 nemen de Duitsers hem gevangen.

Twee jaar later komt Fros vrij, omdat hij ziek is. Deze kans grijpt hij aan om weer door te gaan met zijn acties tegen de Duitsers. In januari 1945 wordt hij opnieuw opgepakt, maar nu wordt Fros als straf doodgeschoten.

### 8 Tjerk Kloostralaan

Aan het begin van de oorlog helpt de Haagse behanger Tjerk Kloostra (1913-1943) mee met het drukken en het verspreiden van de verboden communistische krant *De Waarheid*. Ook zamelt hij geld in voor mensen die het moeilijk hebben onder het Duitse bestuur.

Als veel van zijn vrienden in 1941 gearresteerd worden, houdt Kloostra zich schuil. Het duurt niet lang, totdat de Duitsers hem ontdekken. Tijdens zijn vlucht raakt Kloostra gewond en overlijdt hij in het ziekenhuis.



Irene  
Beatrix  
Juliana  
Wilhelmina

# STIL ORANJE VERZET

## Interview met Irene Beatrix Juliana Wilhelmina!

Er waren maar weinig mensen die iets durfden te doen tegen de Duitsers in Nederland, dat was ook heel logisch want de Duitsers konden je overal voor straffen en de straffen waren niet niks. Sommige mensen schilderden stiekem 'OZO' op de muren. Deze afkorting betekende "Oranje zal Overwinnen". De mensen hoopten dat de koningin snel weer de baas zou zijn van Nederland.

Ook anderen mensen wilden laten zien dat ze Nederlanders waren en dat ze koningin Wilhelmina als 'baas' van Nederland zagen, zoals de ouders van Irene Sanou.

Mevrouw Sanou, u heeft heel veel namen, namelijk: Irene Beatrix Juliana Wilhelmina. Wat betekenen die namen? Tijdens de oorlog was Wilhelmina de naam van de Koningin van Nederland, Juliana van de dochter van de Koningin, Beatrix van haar dochter en Irene is de naam van de zus van Beatrix. Het zijn allemaal namen die met het Koningshuis te maken hadden.

Waarom heeft u deze namen?

Ik ben geboren in de Tweede Wereldoorlog. Toen waren de Duitsers de baas in Nederland en de Koningin was gevlucht. Omdat mijn ouders dat erg jammer vonden, en zij wel van het Koningshuis hielden hebben ze mij deze namen gegeven.

Hebben je ouders dit zomaar bedacht?

Mijn ouders hadden al 15 kinderen en toen ik geboren werd (nummer 16) wisten ze eigenlijk geen namen meer voor mij. De verloskundige die mijn ouders hielp bij mijn geboorte had een briljant idee. Zij kwam met het idee om mij de namen Wilhelmina Juliana Beatrix Irene te geven.

Maar u heet nu anders, hoe is dat gekomen?

Als er een kindje wordt geboren moet de vader in het gemeentehuis het kindje gaan 'aangeven' en dus vertellen dat er een nieuwe inwoner in het land is. Mijn vader ging naar het gemeentehuis en vertelde hoe ik zou gaan heten. De mensen in het gemeentehuis vertelde mijn vader dat de

naam Wilhelmina als eerste wel erg gevaarlijk was (omdat die naam heel duidelijk naar de naam van de Koningin verwees), het was beter als ik Juliana zou heten. Daarom heeft mijn vader de volgorde van mijn namen wat omgedraaid en heet ik nu Irene Beatrix Juliana Wilhelmina.



Wisten andere mensen dat u zo heette?

Ja, heel veel mensen wisten het. Dat kwam omdat de verloskundige een geboorteadvertentie in de krant had gezet (dat was toen heel gewoon). Er waren allemaal mensen die kaartjes en cadeautjes opstuurden omdat ze het zo dapper van mijn ouders vonden.

Mocht je zomaar die namen krijgen, vonden de Duitsers dat wel goed?

De Duitsers vonden het helemaal niet goed! Daarom zijn mijn ouders, broertjes en zusjes ook opgepakt en weggevoerd. En de verloskundige moest zelfs naar een kamp in Duitsland.

Is het goed afgelopen?

Gelukkig wel! Wij zijn na een half jaar teruggekeerd naar Den Haag (toen waren er alleen andere mensen in ons mooie huis gaan wonen). Gelukkig is het ook met de verloskundige goed afgelopen. Toen ik zelf kinderen kreeg heeft zij ook mij geholpen, en mijn dochter heet net als zij.

Er zijn veel mensen die het verhaal van deze mevrouw erg bijzonder vinden. Daarom is dit verhaal opgeschreven in verschillende boeken en zelfs in het verzetmuseum in Amsterdam kom je dit verhaal tegen.

Ook op de website van het Haags Historisch Museum ([www.mijndenhaag.org](http://www.mijndenhaag.org)) kan je het hele verhaal van Irene Sanou lezen.

## Het koningshuis

Koningin Wilhelmina (1880-1962), de oma van prinses Beatrix werd tijdens de Tweede Wereldoorlog door velen de 'moeder van het volk' genoemd. Wij kennen haar misschien beter als de moeder van koningin Juliana en de overgrootmoeder van koning Willem-Alexander. Wilhelmina werd al jong koningin, op haar achttiende nam ze de troon over van haar moeder, koningin-regentes Emma. Haar vader was overleden toen zij 8 jaar was. Voor de oorlog woonde zij in Den Haag, net als de koninklijke familie nu. Het koningshuis noemen ze het Hof, daarom wordt Den Haag ook wel de Hofstad genoemd.

De jaren 1940-1945 zijn waarschijnlijk de moeilijkste jaren geweest om koningin van Nederland te zijn. Tijdens de bezetting van de Duitsers was de koningin in Engeland. Daar stond zij aan het hoofd van de Nederlandse regering 'in ballingschap', want

Wist je dat veel Nederlanders na de geboorte van het nieuwe prinsesje Margriet in 1943 een speldje droegen van de bloem Margriet?

Hiermee lieten zij zien dat ze vóór het koningshuis waren en tegen de Duitsers.

ook zij was gevlucht naar Engeland. Ballingschap betekent dat je in een ander land moet wonen, omdat je in je eigen land niet mag wonen. Prins Bernhard, de man van prinses Juliana (dochter van de koningin), ging met koningin Wilhelmina mee naar Engeland. Prinses Juliana vluchtte met haar dochters prinses Beatrix en prinses Irene naar Canada. Hoe verder weg, hoe beter. Prinses Beatrix is dus eigenlijk ook een beetje Canadees, ze heeft er bijna 5 jaar gewoond. Haar zusje, prinses Margriet is zelfs in Ottawa, een stad in Canada, geboren. Ook al verbleef de Koninklijke familie ver weg van Nederland, zij leefden erg mee met de mensen hier. koningin Wilhelmina hield toespraken voor 'Radio Oranje', een Nederlandse radiozender die uitzond vanuit Engeland. In deze toespraken probeerde zij de Nederlanders moed in te spreken.



# OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG



## ANJERDAG

OP 29 JUNI 1940, toen de bezetters nog maar een paar maanden aan de macht waren in Nederland, ontstond één van de eerste vormen van het 'stille verzet'. Op deze dag was prins Bernhard jarig. Hij was met koningin Wilhelmina naar Engeland gevlucht en moest zijn 29e verjaardag dus ver weg van Nederland vieren. In Nederland was het verboden om zijn verjaardag openlijk te vieren. De Duitsers waren tegen het Nederlandse koningshuis en wilden dat de Nederlanders hen zo snel mogelijk vergaten. Maar het tegenovergestelde gebeurde; mensen gingen de straat op met een anjer in het knoopsgat. Dat is de lievelingsbloem van prins Bernhard die hij altijd droeg op zijn jasje. Ook legden de mensen bloemen bij Paleis Noordeinde, het werkpaleis van de koningin. Zo lieten de Nederlanders duidelijk zien dat zij er voor de prins en het koningshuis waren. De Duitsers waren hier niet blij mee. Ze waren zelfs zo boos dat de Haagse burgemeester De Monchy na 'Anjerdag' is ontslagen, de Duitsers vonden dat hij de 'Anjerdag' had moeten voorkomen.

## RADIO ORANJE

De stem van strijdend Nederland!

KORT NADAT NEDERLAND BEZET WERD, OP 28 JUNI 1940, zond Radio Oranje haar eerste radioprogramma uit. Niet vanuit Nederland, maar vanuit Engeland. Daar zaten de gevluchte Nederlandse regering en de koningin. Zij zonden elke dag om negen uur 's avonds een kwartiertje uit. De ene keer waren het toespraken van de koningin om het Nederlandse volk moed in te spreken, de andere keer waren het kleine cabaretstukjes of mooie liedjes over Nederland. Het was verboden om te luisteren naar Engelse radiozenders. De Duitsers noemden dit 'bescherming van de Nederlandsche bevolking tegen onjuiste berichten', maar eigenlijk was het gewoon censuur, een moeilijk woord voor het verbieden van het vertellen van de waarheid. Sommige mensen bleven toch luisteren naar Radio Oranje. Het was één van de weinige manieren om nieuws te horen dat niet door de Duitsers beïnvloed was. In 1943 werd dit moeilijker en gevaarlijker; de Duitsers verboden het bezit van een radio in huis. Werd je toch gesnapt met een radio in huis, dan waren de Duitsers erg streng. Een Haagse ambtenaar is in 1944 opgepakt voor het bezit van een radiotoestel en heeft negen maanden vastgezet in de strafgevangenis in Scheveningen, het 'Oranjehotel'. Radio Oranje is tot aan het einde van de oorlog doorgegaan met radio-uitzendingen.

Op pagina 6 lees je meer over het Oranjehotel...

## DE STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND



• Wist je dat Koningin Wilhelmina tijdens de oorlog in totaal 34 toespraken via Radio Oranje heeft gegeven?

• Wist je dat er ongeveer 25.000 Nederlanders tijdens de oorlog verzetsactiviteiten hebben verricht?

*(op de melodie van "Zie ginds komt de stoomboot")*  
Zie ginds komt de stoomboot uit Engeland weer aan  
Hij brengt ons Wilhelmentje, ik zie haar al staan  
Hoe waaien de vlaggen van **ROOD**, **WIT**, en **BLAUW**  
Oh oh Wilhelmentje, oh kom toch maar gauw.

## Spotliedjes

Tijdens de bezetting werden er door de mensen in Nederland spotliedjes, rijmpjes en grappen bedacht en stiekem doorverteld. Vaak werd gebruik gemaakt van een bekende melodie en werden de Duitsers belachelijk gemaakt of er werd met lof over de koninklijke familie gezongen. Hier zie je drie voorbeelden van liedjes.

## 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10

- EEN TWEE - Hitler kom eens mee
- DRIE VIER - Hitler kom eens hier
- VIJF ZES - Hitler moet aan 't mes
- ZEVEN ACHT - Hitler wordt geslacht
- NEGEN TIEN - Hitler is nergens meer te zien

## VOUWBLAD

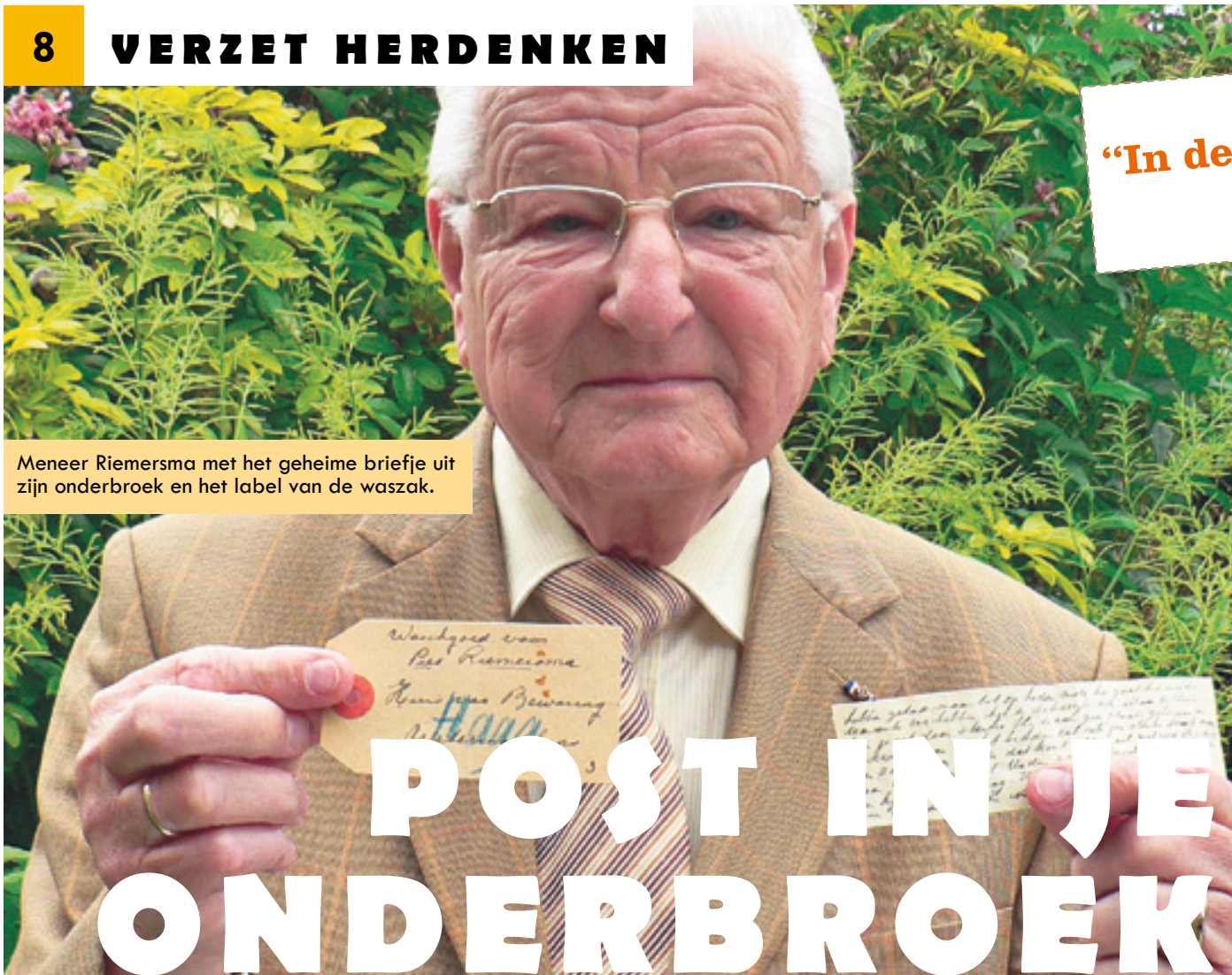
Knip deze hoek uit de krant en vouw het op de lijnen. Kun jij het vijfde zwijn vinden?

## Wat betekent Hitler?

- H**oog geachte moordenaar
- I**nternationale leugenaar
- T**iran der moderne tijd
- L**eugenaar die zijn volk misleidt
- E**zel die geen jood ontziet
- R**otzak, waarom sterf je niet.







Meneer Riemersma met het geheime briefje uit zijn onderbroek en het label van de waszak.

**ORANJEHOTEL**  
 “In deze bajes zit geen gajes  
 maar Hollands glorie  
 potverdorie”

Foto: Arjan de Jager



# POST IN JE ONDERBROEK

## Interview met ooggetuige meneer Riemersma

Ook wel eens wakker geworden van een klepperende brievenbus? De meeste kranten worden 's morgens al heel vroeg rondgebracht. In de Tweede Wereldoorlog was dat heel anders. De 'gewone' kranten moesten schrijven wat de Duitsers wilden, dat was propaganda. Het werkelijke nieuws stond in geheime kranten en bladen die wekelijks werden gedrukt. Deze verzetsbladen waren verboden door de Duitsers. Ze werden stiekem rondgebracht door jongens en meiden uit het verzet. Dit was gevaarlijk werk, want als de Duitsers je oppakten met zo'n krantje konden ze je in de gevangenis stoppen. Meneer Riemersma was één van deze jongens, hij was 20 jaar toen de oorlog begon en bracht in Amsterdam stiekem de krant 'Vrij Nederland' rond.

“Ik kan het mij nog heel goed herinneren, ik was bijles aan het geven op mijn studeerkamer thuis. Er werd op de deur gebonsd en daar stond de Polizei (de Duitse politie) zij waren er via een vriend achter gekomen dat ik dit krantje verspreidde.” Toen

de politie op die lentedag in mei 1941 bij meneer Riemersma thuis aanbonkte, was het allemaal nog niet heel streng en had hij nog even de tijd om een koffer met een tandenborstel en wat onderbroeken in te pakken. Die onderbroeken waren later ook nog eens heel handig... “Eerst werd ik in een gevangenis in Amsterdam gezet, maar later werd ik overgebracht naar het ‘Oranjestraat’ de bijnaam van de gevangenis in Scheveningen. Ik zat samen met een andere man in één cel. We hadden maar één bed ('brits' werd dat genoemd), een tafel met twee krukken en een emmer met deksel dat we gebruikten als toilet. Het leven in de gevangenis was redelijk saai, af en toe mochten we even naar buiten en de rest van de tijd zaten we binnen. Samen met mijn cellenmaat had ik een dambord van papier gemaakt om de tijd te doden.” Het was dus saai zo de hele dag, maar soms was het ook best spannend in de gevangenis. “We hadden een klopsysteem bedacht om elkaar boodschappen door te geven, en we kregen ook berichten van buiten

de gevangenis door.” Die boodschappen moesten in het geheim worden doorgegeven. Mensen probeerden van alles om stiekem briefjes met berichtjes de gevangenis binnen te smokkelen. De moeder van meneer Riemersma gebruikte hier schone onderbroeken voor. De familieleden van de gevangenen mochten één keer in de twee weken schone was naar de gevangenis toe sturen. De moeder van meneer Riemersma schreef dan hele piepkleine briefjes die hij dan uit de zoom van het elastiekband van de onderbroek moest halen. Meneer Riemersma vertelt: “Ik vond het altijd erg fijn de briefjes van mijn moeder te krijgen, ze



wenste me sterkte, vertelde hoe het met haar en mijn familie en mijn vriendinnetje ging. Maar er stonden ook boodschappen in over hoe het met de oorlog verder ging. Eigenlijk vond ik het veel te gevaarlijk dat mijn moeder dat deed; stel je voor dat de gevangenisbewakers het briefje

ontdekten! Dan was het misschien helemaal niet goed met mij afgelopen.” Gelukkig is het wel goed afgelopen, hoe het komt weet hij zelf nog steeds niet, maar nadat hij de hele zomer had vastgezet in het ‘Oranjestraat’, werd hij op een ochtend met koffer en al, gewoon op de stoep buiten gezet. “Er werd tegen mij gezegd: “Du wirst erschossen”, (dat betekent, je wordt neergeschoten) en ik dacht dat het niet goed met mij af zou lopen, maar ineens stond ik buiten de poort, en kon ik zo weg lopen. Ik heb toen snel een telegram (een kort bericht dat dezelfde dag werd bezorgd) naar mijn ouders gestuurd en ben met de trein terug naar huis gegaan. De rest van de oorlog moest ik heel voorzichtig zijn en heb ik ondergedoken gezeten, maar de briefjes van mijn moeder heb ik altijd bewaard.”

Met meneer Riemersma is het dus goed afgelopen. Maar de man die hem onder dwang had verraden, had niet zoveel geluk. Hij is door de Duitsers naar een gevangenkamp in Duitsland gestuurd.

Al doet de naam anders vermoeden, “ORANJEHOTEL” was de bijnaam van de Scheveningse gevangenis tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Duitse bezetter gebruikte (de cellenbarak van) deze gevangenis voor het opsluiten van in totaal ruim 25.000 mensen! Dit waren veel verschillende mensen uit heel Nederland: verzetsstrijders, maar ook Joden, Roma en Sinti en communisten. Vandaar de naam Oranjestraat: Oranje, de achternaam van de koningin, wijst naar de koningsgezindheid en vaderlandsliefde van de verzetsstrijders. De gevangenis werd spottend hotel genoemd, want het was zeker geen pretje! Sommige gevangenen kregen als straf ‘kalte kost’, dat betekende dat zij alleen brood en water te eten kregen. De gevangenen waren bang voor wat er met hen zou gebeuren. Velen kwamen na het Oranjestraat in andere Duitse gevangenis of concentratiekampen terecht. Wanneer een gevangene veroordeeld werd tot de doodstraf, dan werd deze meestal uitgevoerd op de Waalsdorpervlakte. Sinds 2019 is het Nationaal Monument Oranjestraat open voor publiek. In de vaste tentoonstelling worden de verhalen verteld van de mensen die hier gevangenen zaten: verhalen van angst, onzekerheid en verveling. Maar ook van vriendschap, hoop en moed.

Het Oranje Hotel is te bezoeken: Op maandag gesloten. Van Alkemadelaan 1258 / hoek Stevinstraat, Den Haag  
[www.oranjestraat.nl](http://www.oranjestraat.nl)

### Waalsdorpervlakte

Sommige gevangenen uit het ‘Oranjestraat’, de Duitse politiegevangenis in Scheveningen, werden ter dood veroordeeld door de Duitse bezetter. De gevangenen werden meegenomen naar de Waalsdorpervlakte, een duingebied vlakbij Scheveningen. Daar zijn tijdens de oorlog ongeveer 250 gevangenen gefusilleerd (als straf doodgeschoten).

### HERDENKINGSTIP

Bezoek op 4 mei om 20.00 uur de dodenherdenking op de Waalsdorpervlakte.

• Wist je dat de Nederlanders in 1944 op de hoogte werden gehouden van de gebeurtenissen in het land door de krant ‘De Vliegende Hollander’? De kranten kwamen letterlijk en figuurlijk uit de lucht vallen; ze werden door Engelse vliegtuigen boven Nederland uitgestrooid.

## 1940

<b>10 MEI</b> Duitsland valt Nederland binnen. Parachutisten landen in en om Den Haag.	<b>13 MEI</b> De koninklijke familie vlucht naar Engeland.	<b>15 MEI</b> Nederland capituleert. De Duitse bezetting is een feit. Zeeland geeft zich twee dagen later over.	<b>29 MEI</b> Seyss-Inquart wordt in Den Haag als Rijkscommissaris van Nederland benoemd.	<b>29 JUNI</b> Prins Bernhard is jarig. Hagenaars dragen een witte anjer op de jas om te laten zien dat ze nog steeds Oranjegezind zijn.	<b>1 JULI</b> De burge-meester van Den Haag wordt door de bezetter ontslagen.	<b>28 JULI</b> De eerste uitzending van Radio Oranje vanuit Engeland.	<b>4 NOVEMBER</b> Politieke gevangenen worden in de Scheveningse gevangenis samengebracht. De nieuwe barakken kregen al snel de naam ‘Oranjestraat’.	<b>21 NOVEMBER</b> Joodse ambtenaren worden ontslagen.
---	---	--	--	---	--	--	---	---



Antisemitisme

**TOEN HITLER IN DUITSLAND AAN DE MACHT KWAM** werd al snel duidelijk dat hij een zondebok had: de joden. Alles wat fout ging in Duitsland lag, volgens hem, aan de joden. Hij maakte gebruik van vooroordelen en leugens om de joden zwart te maken. Deze haat tegen de joden noemen we 'antisemitisme'. De joden in Duitsland waren net zoals andere mensen daar Duitsers. Zij waren alleen van joodse afkomst. Hitler bedacht steeds meer regels tegen de joden om ze buiten te sluiten. Voor joden werd het leven in Duitsland dan ook steeds moeilijker. Toen de Duitsers Nederland bezetten werden die anti-joodse regels ook in Nederland van kracht.

- Wist je dat Den Haag de eerste stad was met een bord met de tekst "Niet voor joden" op een bankje? En dat dit bankje tegenover Paleis Noordeinde stond, het paleis van de koningin.
  - Wist je dat de joodse synagoge in de Wagenstraat door de bezetter is gebruikt als meubelopslag en boksschool? Heel veel woningen van weggevoerde joden zijn in gebruik genomen door Hagenaars uit de wijk Bezuidenhout. Zij moesten daar weg en trokken in de leegstaande huizen van weggevoerde joodse mensen. Op pagina 15 lees je waarom Hagenaars weg moesten uit het Bezuidenhout.
  - Wist je dat van elke 30 Hagenaars er 1 joods was?
  - Wist je dat Haagse politiemannen tegen extra betaling hebben geholpen met de deportatie van joden in Amsterdam toen hun collega's in Amsterdam weigerden?
  - Wist je dat behalve Anne Frank ook andere meisjes tijdens de oorlog een dagboek bijhielden? Edith van Hessen is een Haags meisje dat haar dagboek schreef tijdens de oorlog. In een van de stadswandelingen uit 'DE STAD GESCHONDEN' kun je haar geschiedenis beluisteren.
- Lees verder over het Jodendom op pagina 14



Wist je dat joden verplicht een gele ster moesten dragen en ze ook nog eens zelf moesten betalen? Wel 4 cent en een 1/4 textielbon per stuk kostten de lapjes stof.



De Jodenster

**OP 29 APRIL 1942** besluiten de Duitse machthebbers in Nederland dat de Jodenster moet worden ingevoerd. Dat was een gele ster van stof, zo groot als je handpalm met in zwarte letters het woord "Jood" erop. Alle joden in Nederland moesten vanaf 4 mei 1942 zo'n Jodenster dragen, links op borsthoogte. Alleen kleine kinderen van onder de zes jaar hoefden deze sterren niet dragen. De joden konden bij de Joodsche Raad vier sterren per persoon ophalen. Je moest de sterren zelf betalen en dat terwijl het verplicht was! Als je de ster niet droeg, had je het risico om te worden opgepakt en naar een kamp te worden gestuurd. Bijna alle joden hebben de ster gekocht en op de kleren genaaid, uit angst om anders verraden te worden.

Gelukkig waren er ook mensen die juist extra aardig waren voor de mensen met een gele ster. Sommigen namen hun hoed voor hen af, of maakten een praatje met hen zodat zij zich niet alleen zouden voelen. Voor de Duitsers was de Jodenster handig, zo konden zij in een oogopslag zien wie er jood was. Het werd voor hen zo gemakkelijker om de joden op te pakken en weg te voeren. Hieronder staat het bevel dat de joden in hun krant 'het Joodsche weekblad' lezen.

**ART. I (1)** - Een jood, die zich in het openbaar vertoont, moet een Jodenster dragen.

**ART. I (3)** - De Jodenster bestaat uit een zwart getekende zespuntige ster uit gele stof ter grootte van een handpalm met het zwarte opschrift "Jood". Deze moet zichtbaar en vast opgenaaid op de linkerkant ter borsthoogte van het kledingstuk gedragen worden.

Leven in de Joodse buurt

Voordat de oorlog begon woonden er veel Nederlandse joden in Den Haag, ongeveer 17.000. Als je dertig mensen bij elkaar had, was er één joods. Alleen in Amsterdam woonden meer joden dan in Den Haag. Veel joden woonden in 'de Buurt', het stukje centrum van Den Haag wat nu 'Chinatown' wordt genoemd.

In de Wagenstraat stond de **Joodse synagoge**, het gebouw waar zij bij elkaar kwamen om hun geloof samen te beleven. Ook de Haagse joden werden niet met rust gelaten door de Duitsers. Het nieuwe schooljaar van 1941 begon voor de joodse kinderen niet erg leuk. Ze moesten van hun eigen school af. Joodse kinderen mochten niet meer naar de gewone

scholen. De nieuwe school waar ze heen gingen was alleen voor joodse kinderen.

Vanaf de zomer van 1942 werden de Haagse joden opgepakt door de Duitsers. Zij verzamelden de joden bij het Staats Spoor, dat is nu het Centraal Station, en van daaruit werden zij naar kampen afgevoerd. Ongeveer 2.000 Haagse

joden wisten zich te verstoppen, dat noemen we onderduiken. Ze leefden dan, net zoals bijvoorbeeld Anne Frank, in het geheim in een ander huis. Van de 17.000 joden zijn er 11.000 naar kampen vervoerd! Ongeveer 500 Haagse joden zijn na de oorlog teruggekomen uit die kampen. De rest is daar overleden.

OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG

COLUMN ANNE FRANK



• Wist je dat er van Anne Frank ook een klein filmpje bestaat? Ze kijkt daarin nieuwsgierig uit het raam naar een bruidspaar op de straat.


Dit schreef het joodse meisje Anne Frank tijdens de oorlog in haar dagboek:


"Jodenwet volgde op jodenwet en onze vrijheid werd zeer beknot. Joden moeten een jodenster dragen, joden moeten hun fietsen afgeven, joden mogen niet in de tram, joden mogen niet in een auto, ook niet in een particuliere, joden mogen alleen van 15.00-17.00 uur boodschappen doen, joden mogen alleen maar naar een joodse kapper, joden mogen vanaf 20.00 uur 's avonds tot 6.00 uur 's ochtends niet op straat, joden mogen zich niet in schouwburgen, bioscopen en andere voor vermaak dienende plaatsen ophouden, joden mogen niet naar een zwembad, evenmin naar tennis-, hockey- of andere sportplaatsen, joden mogen niet roeien, joden mogen in het openbaar generlei sport doen, joden mogen na acht uur 's avonds niet meer in hun tuin zitten, evenmin bij hun kennissen, joden mogen niet bij christenen thuis komen, joden moeten naar joodse scholen gaan en al dergelijke meer."


1941


<b>9 JANUARI</b> Joden mogen niet meer naar Haagse bioscopen.	<b>31 JANUARI</b> Geboorte van het Haagse meisje Irene Beatrix Juliana Wilhelmina Sanou.	<b>APRIL</b> Elke Nederlander krijgt een nieuw persoonsbewijs. Joden krijgen er een grote J op gedrukt. Het idee komt van de Haagse ambtenaar J.L. Lentz.	<b>20 APRIL</b> De joodse synagoge in de Wagenstraat wordt in brand gestoken.	<b>31 MEI</b> Zwembaden en stranden zijn vanaf nu verboden terrein voor joden.	<b>20 AUGUSTUS</b> Aan de Laan van Poot wordt een sporttoernooi voor kinderen van de Jeugdstorm georganiseerd. De Duitse Jeugdstorm doet ook mee.	<b>SEPTEMBER</b> Joodse kinderen moeten naar een aparte school. Alleen op de basisschool in de Bezemstraat en het Joods Lyceum in de Fischerstraat zijn joden nog welkom.	<b>WINTER</b> Het is zo koud in Den Haag dat er ijs ligt en de mensen kunnen schaatsen.
--	---	--	--	---	--	--	--



 Een gele ster SYMBOOL	<b>WIE?</b> Joden	<b>WAAROM?</b> Volgens Hitler zijn Joden slechte mensen die schuld hebben aan alles wat er niet goed gaat. Ook zouden zij minder zijn dan Duitsers.
	<span style="font-size: 2em; font-weight: bold;">J</span>	

 Een rode driehoek SYMBOOL	<b>WIE?</b> Communisten	<b>WAAROM?</b> Vanwege hun ideeën over hoe de samenleving eruit moet zien, vindt Hitler de communisten een gevaarlijke vijand. Hij ziet het communisme zelfs als iets wat de Joden hebben bedacht. In de oorlog komt er een verbod op alle partijen en verenigingen van communisten, waardoor deze in het verzet gaan.
	<span style="font-size: 2em; font-weight: bold;">C</span>	

 Een roze driehoek SYMBOOL	<b>WIE?</b> Homoseksuelen	<b>WAAROM?</b> In deze tijd geloven de Duitsers in het ouderwetse idee dat homoseksualiteit een ziekte is. Mannen die verliefd zijn op mannen of vrouwen die van andere vrouwen houden, worden als gevaar voor de samenleving gezien.
	<span style="font-size: 2em; font-weight: bold;">H</span>	

 Een groene driehoek SYMBOOL	<b>WIE?</b> Criminelen	<b>WAAROM?</b> Criminelen dragen niets bij aan de samenleving. Ook vormen zij een gevaar, omdat zij van goede mensen stelen.
	<span style="font-size: 2em; font-weight: bold;">X</span>	


# VIJANDEN ÉN SLACHTOFFERS VAN DE DUITSERS


**ALS DE DUITSERS IN NEDERLAND DE BAAS ZIJN**, voeren zij stap voor stap regels in die het voor met name Joodse inwoners steeds moeilijker maken om door te gaan met hun gewone leven. Zo mogen Joden niet meer in een park komen, moeten

hun kinderen naar speciale scholen en kunnen zij zonder een gele ster op hun jas niet naar buiten. Vanaf augustus 1942 gaan de Duitsers nog verder. De Joden worden door de politie uit hun huizen gehaald en per trein naar kampen in heel

Europa gebracht. Dat in de Tweede Wereldoorlog veel Joodse mensen in kampen vermoord zijn, weten veel mensen. Maar er zijn ook andere groepen in Nederland die door Hitler en zijn volgers als vijanden zijn gezien. Ook

zij kwamen in de kampen terecht. Om de verschillende mensen te herkennen, heeft iedere groep op zijn gevangenisuniform een eigen symbool gekregen. Hier lees je meer over deze slachtoffers van het Duitse geweld tijdens de oorlog.

 Een bruine driehoek SYMBOOL	<b>WIE?</b> Sinti en Roma ..... zigeuners	<b>WAAROM?</b> Al voor het begin van de oorlog zien de Duitsers de Sinti en Roma als criminelen die geen rekening houden met andere mensen. Zij zien zigeuners als een minderwaardige groep.
	<span style="font-size: 2em; font-weight: bold;">Z</span>	

 Een paarse driehoek SYMBOOL	<b>WIE?</b> Jehova-getuigen ..... een groep mensen die net als protestanten en rooms-katholieken in God geloven maar op hun eigen manier	<b>WAAROM?</b> In Duitsland wilden de Jehova-getuigen niet meewerken aan de nieuwe Duitse samenleving, waardoor hun geloof verboden wordt. Mensen die vasthouden aan het geloof, worden opgepakt en naar de kampen gebracht.
---	---	---

- Wist je dat er van de ongeveer 17.000 Joden die in mei 1940 in Den Haag wonen, maar 5.000 mensen de oorlog overleven?
- Wist je dat van alle Sinti en Roma's die in 1944 opgepakt zijn, bijna de helft uit Den Haag komt?
- Wist je dat er van de 245 Sinti en Roma die naar de kampen zijn gestuurd, maar dertig volwassenen en geen kinderen zijn teruggekomen?
- Wist je dat er in Den Haag verschillende beelden te vinden zijn, zodat wij de slachtoffers van de oorlog kunnen blijven herinneren?



Theresia Crasa Wagner op latere leeftijd. Collectie Stichting Crasa Wagner.

**ik ben zigeuner**

**Me hum Sinthu**



Woonwagens in Den Haag geschilderd door Abraham Fresco in de jaren dertig. Collectie Haags Historisch Museum

**NAAST DE VELE JOODSE SLACHTOFFERS** kregen de Sinti en Roma (zigeuners) ook met het geweld van de Duitsers te maken. Toch zijn hun verhalen minder bekend. Een van de Haagse zigeuners die de oorlog heeft meegemaakt, is Theresia 'Crasa' Wagner. Samen met haar ouders en elf broers en zussen woont de twaalfjarige Theresia in Den Haag. Het gezin is in 1938 uit Duitsland gevlucht, nadat Hitler het leven van de zigeuners erg moeilijk heeft

gemaakt. In Nederland kunnen zij rustig in hun woonwagen leven, totdat de Duitsers ook hier de baas worden. In 1943 bepaalt het nieuwe Duitse bestuur dat zigeuners niet meer mogen rondreizen. Net als veel andere zigeunerfamilies verlaat het gezin Wagner zijn woonwagen om in een huis aan de Veenkade te gaan wonen. Op dinsdag 16 mei 1944 kloppen Haagse politieagenten om 4 uur in de nacht op de deuren van de hui-

zen van zigeuners. Negentien families moeten meekomen. Met vrachtwagens worden zij naar het station gebracht. Op één dag worden 112 Sinti en Roma uit Den Haag via Westerbork naar kampen in Duitsland gebracht. Theresia Wagner overleeft de oorlog en keert terug naar het huis van haar ouders aan de Veenkade. Dit is de plek waar de familie elkaar na de oorlog weer zou ontmoeten, maar haar ouders, broers en zussen komen niet terug.

**OPDRACHT**

• Kijk eens op [www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten](http://www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten) of er beelden bij jou in de buurt te vinden zijn.





# George Maduro

## BEN JE WELEENS IN MADURODAM GEWEEST?

Dit is niet alleen de kleinste stad van de wereld, maar ook het vrolijkste oorlogsmonument. Het park met allemaal kleine gebouwtjes is een herinnering aan de oorlogsheld George Maduro (1916-1945). Zodra de Duitse vijand in 1940 Nederland aanvalt, komt er een einde aan zijn gewone leven. Na zijn dappere daden in mei 1940 kent iedereen Maduro, maar wie is deze 'bekende Nederlander'?



Geboortehuis van George Maduro in Madurodam. Bron: Wikimedia Commons

## Curaçao

Op 15 juli 1916 wordt Maduro geboren in Willemstad. Dit is de hoofdstad van het eiland Curaçao dat vanwege de olie een belangrijke kolonie van Nederland is. Zijn familie is van Joodse afkomst en kwam in de 17e eeuw via Amsterdam naar Curaçao. De familie hoort tot de rijkere groep van de bevolking.



George Maduro in zijn legeruniform, 1939. Collectie J.M.L. Maduro familiearchief

Het uniform van George Maduro. Collectie Haags Historisch Museum

## Den Haag en Leiden

De rijkere families op Curaçao – en in andere Nederlandse kolonies – vinden een opleiding in Nederland onmisbaar voor de toekomst van hun kinderen. Op tienjarige leeftijd vertrekt Maduro naar Den Haag. Na het afronden van zijn middelbare school gaat Maduro op kamers in Leiden. Hier studeert hij rechten aan de universiteit. In 1936 moet hij met zijn studie stoppen, omdat hij het leger in moet. Na een jaar kan Maduro zijn studentenleven weer oppakken, maar lang duurt dit niet. Er dreigt een oorlog uit te breken. Nederland maakt zich in 1939 klaar voor een mogelijke Duitse aanval. Ook Maduro moet zich weer melden bij het leger.



Huize Dorrepaal in Voorburg, circa 1927. Collectie Haags Gemeentearchief

## Huize Dorrepaal

In de ochtend van 10 mei 1940 nemen enkele Duitse parachutisten Huize Dorrepaal, dat ligt tussen Rijswijk en Voorburg, in bezit. Deze oude villa is het hoogste gebouw in de omgeving vlak bij de Oude Tolbrug. Via deze brug kunnen de Duitsers het snelst naar Den Haag komen om de regering, de leiding van het leger en de koningin gevangen te nemen. Maduro krijgt de opdracht de villa te heroveren. Hij laat een soldaat met zijn mitrailleur vanuit verschillende kanten op de villa schieten, zodat de Duitsers het idee krijgen dat de aanvallers meerdere wapens in bezit hebben. Na vijf schoten bestormt Maduro met zijn groep de villa. Het plan slaagt: de Duitse soldaten worden gevangengenomen en de villa is bevrijd!

• Wist je dat Maduro op school heeft gezeten met Erik Hazelhoff Roelfzema? (later bekend als Soldaat van Oranje, zie pagina 4)

• Wist je dat Maduro na zijn dood een hoge onderscheiding heeft gekregen voor zijn optreden tijdens de aanval op Huize Dorrepaal?

## Oranjehotel Scheveningen

Na de overgave van Nederland aan de Duitsers blijft Maduro in dienst als reserveofficier in Den Haag. In juni 1940 krijgt hij vrij en keert hij terug naar Leiden. Na alle gebeurtenissen heeft hij geen zin om verder te studeren en gaat Maduro het verzet in. Op 31 mei 1941 wordt Maduro opgepakt en gevangengezet in het Oranjehotel. Ruim zeven maanden zit Maduro in het Oranjehotel gevangen (zie ook pagina 8). We weten niet zeker of dit is, omdat hij de Duitsers heeft tegengewerkt. Wel hebben berichten in de krant over zijn heldendaad rondom de aanval bij Huize Dorrepaal een rol gespeeld.

## Dachau

Na zijn vrijlating uit het Oranjehotel duikt Maduro onder. Samen met zijn goede vriend Oncko maakt hij plannen om naar Engeland te vluchten. Helaas wordt hij verraden en sterft hij op 8 februari 1945 in het Duitse concentratiekamp Dachau aan de ziekte vlektyfus.



**Madurodam** - Na de oorlog willen de ouders van Maduro graag in Nederland een speciale plek om aan hun zoon te denken. Als zij horen van het idee om Nederland in het klein na te bouwen, besluiten zij dit plan met veel geld te steunen. Als dank krijgt het park de naam van hun zoon. Ook gaat het geld dat mensen betalen om Madurodam te bezoeken, naar kinderen die ziek zijn. Op 2 juli 1952 opent Madurodam zijn deuren. Nog altijd is deze miniatuurstad in Den Haag te bezoeken. Collectie Haags Gemeentearchief

• Wist je dat Madurodam elk jaar een nieuwe burgemeester krijgt en dat dit altijd een scholier is?

• Wist je dat prinses Beatrix de eerste burgemeester van Madurodam is geweest?

**CANON  
VAN  
NEDERLAND**

• In vijftig vensters neemt de Canon van Nederland je mee langs de belangrijkste gebeurtenissen, personen en voorwerpen die Nederland hebben gemaakt tot wat het nu is. In het Haags Historisch Museum zijn twee topstukken van de Canon te zien. Naast de tong en vinger van de gebroeders De Witt is het uniform van George Maduro sinds 2020 aan de Canon van Nederland toegevoegd.



# SOMMIGE DINGEN GAAN GEWOON DOOR

## DE ZON BLIJFT SCHIJNEN

TUSSEN 1940 EN 1945 was het oorlog in Den Haag. Als je aan oorlog denkt, denk je misschien dat het somber was en vreselijk eng. Dat was het ook, maar natuurlijk scheen ook gewoon de zon. Mensen moesten gewoon naar hun werk of naar school en als je geen jood was, en niets gevaarlijks deed, kon het best zo zijn dat je in het begin op sommige dagen niet eens heel erg merkte dat het oorlog was.

Pas in de laatste paar maanden van de oorlog werd het 'dagelijks-leven', zoals je dat noemt, helemaal verstoord. Het dagelijks leven ging lange tijd gewoon door en deze foto laat dat goed zien. Hij is gemaakt in de zomer van 1941, midden in de oorlog dus. Een groep meisjes genieten van de zon en elkaar op de pier van Scheveningen.



## STRAND

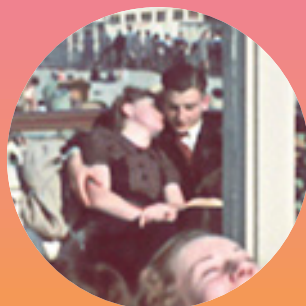
Naar het strand gaan was er voor de meeste Hagenaars vanaf het jaar 1942 niet meer bij! Vanaf april 1942 waren het strand en de duinen verboden terrein en in mei 1942 werd de badplaats Scheveningen voor iedereen gesloten. Voor de joodse Hagenaars was dit een jaar eerder al het geval. In maart 1943, toen het strand al een tijd verboden terrein was, brandde de pier van Scheveningen af. Pas in 1961 is hij weer opgebouwd.

De badplaats werd in 1942 verboden gebied omdat het gebied deel uit ging maken van de Atlantikwall.

Op pagina 2 lees je meer over de Atlantikwall

## MUSEUMBEZOEK

Ook gingen mensen gewoon naar het museum. In 1943 telde Museum de Gevangenschap wel 71.442 bezoekers! Dat is bijna het allerhoogste aantal bezoekers dat het museum ooit in één jaar ontving! Mensen maakten in de oorlog vaak uitstapjes in Nederland omdat een vakantie naar het buitenland te duur, of onmogelijk was.

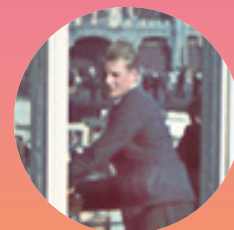


## FEESTJES

Misschien weet je dat oudere kinderen vaak 's avonds en in het weekend naar feestjes gaan. Ook in de Tweede Wereldoorlog waren er feestjes. Maar vanaf 8 uur 's avonds mocht je niet meer op straat lopen van de Duitsers. Dus de feestjes begonnen vroeg en duurden dan tot de volgende morgen. Dit gebeurde niet zo heel vaak hoor. Vaak zaten jongeren ook 's avonds te lezen, muziek te luisteren, of speelden ze spelletjes.

## NAAR BED

Aan het eind van de oorlog, in de winter van 1945, waren er geen kolen meer om de kachel mee te stoken of licht om bij te lezen, dus gingen mensen gewoon maar vroeg naar bed, slapen met alle kleding aan. Wat zou jij doen als het oorlog was?



## KONINKLIJKE ZOÖLOGISCH BOTANISCH GENOOTSCHAP



## DE HAAGSE DIERENTUIN

Brullende leeuwen, slurpende olifanten en slingerende apen. Niet in de jungle, maar in het centrum van Den Haag!

IN 1863 werd de Haagse Dierentuin geopend, op de hoek van de Koningskade en het Malieveld waar nu het gebouw van de Provincie Zuid-Holland staat. Zelfs in de oorlog konden de mensen nog steeds naar de dierentuin gaan. Lees de advertentie van de dierentuin hiernaast maar eens; het stond in 1942 in de krant. Midden in de oorlog, in 1942, heeft de dierentuin zelfs nieuwe kamelen gekocht. Jammer genoeg moest de dierentuin op 5 september 1943 zijn deuren sluiten. De Duitsers wilden dwars door Den Haag een verdedigingslijn bouwen, de Atlantik-wall. De dierentuin moest tegen de vlakte. Dat is gelukkig niet gebeurd. Wel zijn de dieren naar dierentuinen in Amsterdam en Rotterdam gebracht. Veel dieren hebben de oorlog niet overleefd door gebrek aan voedsel of... ze werden zelf opgegeten.

## De Kultuurkamer

Of je nou naar het theater ging, de bioscoop, het concertgebouw of naar een atelier, overal klonk de Duitse boodschap door. Dat kwam door de Duitse controle op het culturele leven in Nederland tijdens de oorlog. Vanaf 1941 had de bezetter 'de Kultuurkamer' opgericht. Nederlanders die werkten als acteur, schrijver, toneelspeler of muzikant moesten zich hierbij inschrijven. Deed je dat niet en hield je je niet aan de regels van de Duitsers dan mocht je je beroep niet meer uitoefenen. Joden hadden geen keuze, zij mochten niet eens lid worden van de Kultuurkamer. Was je wel lid van de Kultuurkamer dan kreeg je wat extra geld voor je creatieve plannen, maar vaak moest daar dan wel iets pro-Duits in voor komen. Lang niet iedereen wilde lid worden van dit pro-Duitse clubje. Veel kunstenaars gaven in het geheim huiskamerconcerten of voerden toneelstukken op in een schuur.

## 1942

**MEI**  
De Haagse trams rijden niet meer op zon- en feestdagen. Als ze rijden zitten ze bomvol.

**MEI**  
De Haagse kust wordt geëvacueerd voor de aanleg van de Atlantikwall. 140.000 mensen van Kijkduin tot Clingendael moeten hun huizen uit.

**MEI**  
De Duitsers worden de baas van de Haagse Stadschouwburg.

**1 JULI**  
NSB'er Westra wordt burgemeester van Den Haag.

**9 JULI**  
Joden mogen in veel straten niet meer komen. Het Plein, Binnenhof, Doelenstraat en nog veel andere straten zijn verboden terrein. Ook de Korte Vijverberg waar het Haags Historisch Museum is wordt verboden gebied.

**19 JULI**  
De Duitse politie pakt van veel Hagenaars de fietsen af.

**18 SEPTEMBER**  
De eerste Haagse joden worden afgevoerd.



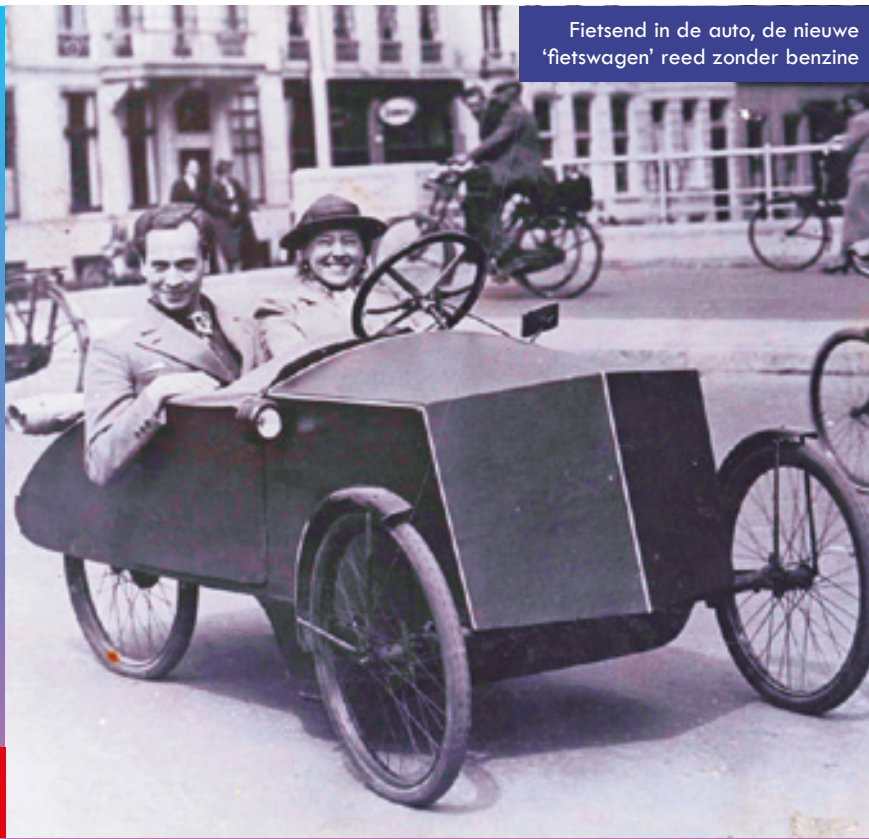
# Ga toch fietsen!

## LEKKE BAND?

DAAR HAD JE IN DE OORLOG GEEN LAST VAN. Hoe langer de oorlog duurde, hoe moeilijker het werd om fietsbanden te krijgen. Aan het eind van de oorlog reden er bijna alleen nog maar fietsen met houten banden door de Haagse straten. Kan je je voorstellen hoeveel hobbel; in de weg je dan voelt?

Sommigen hadden helemaal geen fiets meer, de Duitsers konden zomaar je fiets afpakken. Ook reden er steeds minder auto's door de straten. Benzine was ontzettend duur en maar een paar mensen kregen speciale toestemming om in een auto te rijden. Bijvoorbeeld de huisarts of de politie.

Wilde je toch beschikken over een snel vervoermiddel, dan moest je creatief zijn. Door bijvoorbeeld paarden je auto laten trekken of een kachel als motor gebruiken. Sommige taxi's werden vervangen door overdekte driewielers.



Fietsend in de auto, de nieuwe 'fietswagen' reed zonder benzine

Wil je meer foto's zien?  
Kijk op [www.haagstetijden.nl](http://www.haagstetijden.nl)

## FILMSTAD

# HOLLYWOOD IN WASSENAAR

Vroeger hoefde je niet helemaal naar Hollywood in Amerika om filmsterren te ontmoeten.

In Wassenaar, naast het park Clingendael lag de filmstad van Loet C. Barnstijn. Hij was nog voor de oorlog uit Duitsland gevlucht omdat hij daar als jood niet meer fijn kon leven. In het park Ooster-

beek in Wassenaar bouwde hij zijn eigen Hollywood. Heel veel films zijn daar gemaakt. In de oorlog werd Loet door de Duitsers naar een kamp gestuurd omdat hij joods was. Zijn filmstudio's konden goed

door de Duitsers worden gebruikt. Zij kregen een nieuwe naam: de 'Ufa filmstadt Den Haag'. In de Haagse bioscopen kon je dus de films zien die om de hoek in Wassenaar, zijn gemaakt.

# PROPAGANDA

## Duits reclamejournaal

Lekker met een zak popcorn op je schoot kijken naar de nieuwste en spannendste film in de bioscoop? Zoals er nu reclame is voordat de film begint, was dat er ook in de oorlog. Vóór elke film werd er een polygoon journaal vertoond, dat waren korte filmpjes met nieuws over Nederland en Duitsland en de oorlog. Elke week werd er een nieuwe film vertoond in de bioscoop.

De inhoud van deze korte filmpjes werd door de Duitsers streng gecontroleerd. Er mocht bijvoorbeeld niets worden verteld over de joden die werden buitengesloten of over de oorlog als het niet goed ging met het Duitse leger. Ook probeerden de Duitsers in de filmpjes te laten zien dat zij juist goed waren voor Nederland.

Sommige dingen helemaal niet laten zien en andere dingen juist heel veel, dat noemen we propaganda. Niet iedereen in de bioscoop vond de polygoon journaals fijn om naar te kijken. In de donkere zaal, tijdens de korte filmpjes floten mensen of joelden ze om te laten merken dat ze het niet eens waren met het Duitse journaal. Daar waren de Duitsers en NSB'ers niet blij mee.



Vanaf het jaar 1943 werd het verboden om te reageren op het polygoon journaal of uit de zaal te lopen. Ook werd vanaf toen het licht aan gedaan tijdens het journaal. Zo kon niemand meer stiekem in het donker zomaar wat roepen zonder door NSB'ers betrap te worden.

## 1943

**19 JANUARI**  
Prinsesje Irene wordt in Canada geboren.

**FEBRUARI**  
Haagse café's moeten voortaan om zeven uur 's avonds dicht. Bioscopen en theaters om half acht.

**26 MAART**  
De Scheveningse Pier staat in brand! Pas in 1961 komt er weer een nieuwe pier.

**23 APRIL**  
Er mogen geen joden meer in Den Haag wonen, de joodse scholen zijn leeg. Ondergedoken of afgevoerd, er is geen joods kind meer te bekennen in Den Haag.

**13 MEI**  
Alle Nederlanders moesten hun radio inleveren. Ze konden nu alleen nog stiekem naar Radio Oranje luisteren.

# OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG

## BAANTJES

• Wist je dat ook tijdens de oorlog mensen bijbaantjes hadden om aan wat extra geld te komen?

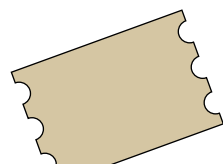
• Wist je dat in de oorlog er heel veel nieuwe beroepen bijkwamen? Zoals bijvoorbeeld verduisteringsgidsen, zij schreven in hun advertentie: "Voor mij is de verduistering geen hindernis, ik begeleid U veilig en snel door de duisternis! A 30 ct. Per uur".

• Wist je dat de Duitsers in de oorlog de zilveren muntstukjes hebben vervangen voor zinken muntstukjes?

• Wist je dat er ook veel meer mensen een eigen moestuintje maakten? Er werd zelfs tabak in de eigen achtertuin gekweekt.

• Wist je dat in tijden van oorlog vrouwen vaak werden ingezet voor traditioneel 'mannenwerk'?

• Wist je dat vele soldaten in 1939 zijn getrouwd. Dit had namelijk veel voordelen: je kreeg een hoger salaris, meer verlof en sommigen wilden trouwen 'voordat het te laat was'.



Wist je dat eten in ruil voor bonnen al vóór de oorlog door de Nederlandse regering werd ingevoerd?

In 1939 was er al een tekort aan veel producten op de Nederlandse markt en met het bonnensysteem probeerde de Nederlandse overheid de producten eerlijk te verdelen.



## Dolle Dinsdag

5 SEPTEMBER 1944 was een moeilijke dag voor veel Nederlanders. Het begon vrolijk; er waren berichten dat de Engelsen en Amerikanen eindelijk de Duitsers hadden verslagen en dat heel Nederland die dag nog zou worden bevrijd. De mensen waren door het dolle heen, nog een paar uur en ze waren weer vrij! Veel Nederlanders zijn met de Nederlandse vlag en oranje kleren die ze nog hadden de straat op gegaan om de geallieerde soldaten te verwelkomen. Ook op het Rijswijkseplein in Den Haag stonden veel Hagenaars de bevrijders op te wachten. Veel Duitsers en NSB'ers waren zo bang geworden dat ze snel hun spullen bijeen zochten en naar Duitsland vluchtten. Maar helaas... de vreugde was te vroeg. Het geallieerde leger kon niet zo snel oprukken en het Duitse leger was sterker dan verwacht. Uiteindelijk heeft het nog bijna een jaar geduurd voordat heel Nederland bevrijd was. Een erg zwaar jaar omdat de mensen ook nog eens de Hongerwinter kregen te verduren.

## Nederland staakt!

DE WINTER VAN 1944-1945 was waarschijnlijk de zwaarste winter ooit voor Nederland. Het einde van de oorlog leek in zicht, Duitsland verloor steeds meer stukken land, maar het duurde nog even voordat Nederland bevrijd was. Sommige delen van het land waren al voor de winter bevrijd, andere delen zoals Den Haag, nog niet. Tot midden 1944 was er weinig te eten, maar iedereen zocht overal wel iets eetbaars. Toen de geallieerden in september 1944 het zuiden van Nederland hadden bevrijd dacht de Nederlandse regering in Engeland dat de rest van Nederland niet lang meer bezet zou zijn. Via Radio Oranje kregen de arbeiders van de Nederlandse Spoorwegen op 17 september 1944 via de radio de volgende zin te horen: "De kinderen van Versteeg moeten onder de wol". Dat was een geheime en afgesproken boodschap voor het begin van de staking. Hierop legden 30.000 man het werk neer en zij zouden pas na de bevrijding in 1945 weer aan het werk gaan. Door de treinen niet meer te laten rijden werden de Duitsers tegengewerkt. De Duitsers waren hier helemaal niet blij mee, maar losten dit probleem al snel op. Met eigen personeel en Duitse wagons begonnen zij eten en andere handige spullen in te laden en naar Duitsland te vervoeren. Dat niet alleen, het belangrijkste was dat ze een verbod uitbrachten op voedseltransport. De grote steden konden nu niet meer aan eten komen en zo begon de Hongerwinter. Een hele koude en lange winter met erg weinig eten.

- Wist je dat er tijdens de Hongerwinter in Den Haag zelfs tijdelijk geen water meer uit de kranen kwam?
- Wist je dat mensen in de Hongerwinter tulpenbollen aten om de winter door te komen? De bollen 'Darwin' en 'The City of Haarlem' waren populair?
- Wist je dat de prijzen in de Hongerwinter ontzettend hoog waren? Voor 1 brood betaalde je op de zwarte markt wel 40 gulden, dat is 18 euro! Een liter benzine, wat tegenwoordig ongeveer 1 euro kost, kostte toen wel 60 gulden.

• Wist je dat op Dolle Dinsdag zo'n 60.000 NSB'ers naar Duitsland zijn vertrokken?



Hagenaars staan op Dolle Dinsdag op het Rijswijkseplein met vlaggetjes de bevrijders op te wachten. Helaas, de bevrijders komen nog niet.

## De Hongerwinter

TIJDENS DE HONGERWINTER probeerden de mensen op allerlei manieren aan eten te komen. Vrouwen fietsen mijlenver van de stad naar het platteland en weer terug voor een beetje eten, dit werden 'hongertochten' genoemd. Schoenen, sieraden, kleren en nog veel meer werd geruild voor een paar aardappelen. De honger was zelfs zo erg dat tulpenbollen als avondmaal werden gegeten.

Dit klinkt vreemd, maar mensen moesten dit wel doen om te overleven. Een volwassen mens heeft normaal gesproken zo'n 2000 tot 2500 calorieën per dag nodig. (calorieën zitten in eten en het is onder andere het vet in eten). Tijdens de Hongerwinter was dat niet haalbaar. In oktober was er alleen nog maar eten met 1300 calorieën per dag, in december 550, in januari 440 met als dieptepunt februari. De mensen moesten toen met 340 calorieën per dag zien te overleven. Dat is niet meer dan één appelflap of twee bruine boterhammen met kaas (zonder boter) per dag.

Ruim 2100 Hagenaars hebben de winter niet overleefd omdat zij stierven door ondervoeding. Op de Fluwelen Burgwal 22 konden de mensen zes keer per week bij het Interkerkelijk Bureau eten halen in de gaarkeuken. Voor elke maaltijd moest 35 cent worden betaald. Een maaltijd was vaak soep die meer op warm water leek dan op een echte soep.

Naast het weinige eten voor de mensen was het ook nog een hele koude winter. Het vroom en in januari lag er zelf 29 centimeter sneeuw! En alsof dat nog niet erg genoeg was, werkten de riolering en de elektriciteit niet meer. De kachels deden het ook niet meer goed, want er was geen brandstof meer. Mensen probeerden te koken op een primitief noodkacheltje, een 'majo'.

De majo had weinig brandstof nodig, een paar houtsnippers waren genoeg. Hout werd overal vandaan gehaald, bomen werden omgehakt en zelfs de stukjes hout tussen de Haagse trambanen werden weggehaald. Je kunt je voorstellen wat een chaos dat moet zijn geweest!

## Arbeidsinzet

OP 21 NOVEMBER 1944 lagen de Haagse straten er verlaten bij. Veel Haagse mannen tussen de achttien en veertig jaar hadden zich verstopt op zolders, in kelders, in schuren en zelfs onder bedden. De Duitsers hadden Den Haag hermetisch afgezet zodat er niemand meer in of uit kon. Zij hoopten 50.000 Haagse mannen op te pakken om ze in Duitse fabrieken te laten werken. De Duitsers noemden deze jacht op mannen in Den Haag 'Operatie Sneeuwvlok'. Het lukte alleen niet zo goed als de Duitsers hadden gehoopt. Uiteindelijk zijn er 10.000 mannen opgepakt en naar Duitsland vervoerd. Je verstoppen voor de Duitsers kon gevaarlijk zijn. Als je werd gesnapt werd je naar een strafkamp gestuurd.

Op deze spotprent zie je hoe Hagenaars de Duitse soldaten voor de gek hielden.



• Wist je dat het verhaal gaat dat tijdens de razzia's in Den Haag onderduikers in de Gevangenpoort hebben gezeten? De Duitsers deden er wel een inval, maar er wordt gezegd dat dankzij een afdelingsmanoeuvre van de vrouw van de conciërge de onderduikers niet zijn ontdekt. We weten niet of de onderduikers joden zijn geweest of jonge mannen die bang waren te worden opgepakt om te moeten werken in Duitsland.

## 1944

**JANUARI**  
Er is geen benzine meer in Den Haag.

**6 JUNI**  
D-Day - Engelsen, Amerikanen en Canadezen breken in Frankrijk door de Atlantikwall. De bevrijding is onderweg.

**5 SEPTEMBER**  
Dolle Dinsdag - Hagenaars denken dat de bevrijding er aan komt. Op de Hoornburg in Rijswijk staan zij te wachten op hun bevrijders.

**8 SEPTEMBER**  
De eerste V2 raketten worden vanuit Wassenaar op Londen afgevuurd.

**12 SEPTEMBER**  
Limburg wordt als eerste bevrijd. Den Haag zal nog lang moeten wachten op haar bevrijders.

**21 NOVEMBER**  
De Duitsers proberen met een grootschalige actie mannen tussen de 17 en 40 jaar op te pakken en mee te nemen voor dwangarbeid in Duitsland. Ze krijgen 4.000 man te pakken.

**DECEMBER**  
De Hongerwinter begint. In Den Haag is er nauwelijks nog eten te krijgen en het is ontzettend koud!



# Extra Bijlage DE HONGERWINTER



## THUIS IS ER HONGER

In de herfst van 1944 is het zuiden van Nederland bijna helemaal bevrijd. Er wordt hard gevochten om de rest van het land ook te bevrijden! Het lijkt erop dat de Duitsers gaan verliezen, maar niemand weet hoe lang de oorlog nog duurt.

**IN SEPTEMBER 1944** verbieden de Duitsers om voedsel naar het westen van Nederland te brengen. Als zes weken later het verbod wordt opgeheven maken de gevaren onderweg en de winter het vervoer heel moeilijk. In de grote steden in het westen is nog maar weinig voedsel. Dat komt omdat er veel mensen wonen en er weinig ruimte is om voedsel te verbouwen. Er is bijna niks meer te koop en veel mensen hebben honger. Ook kan er geen steenkool naar het westen worden gebracht. De kolenmijnen zijn in Limburg en dat gebied is al bevrijd. Kolen zijn erg belangrijk! Ze zijn nodig voor de kachel en het fornuis om op te koken. Het wordt winter en de mensen hebben niet alleen honger, maar hebben het ook koud! We noemen dit de Hongerwinter.

### Wie kon je helpen?

Mensen van de kerk (IKB) besloten dat ze samen iets moesten doen om de hongerige kinderen naar de

boeren te brengen. Ze zochten naar boeren die een kind in huis wilden nemen en regelden het vervoer erheen. Ouders konden hun kinderen aanmelden om ze naar het platteland te sturen. Het waren niet alleen de kerken die de hongerige



kinderen hielpen. Ook de gemeente en de scholen hielpen. Sommige bedrijven zorgden dat de kinderen van hun personeel naar het platteland werden gebracht. Bijvoorbeeld Shell, C&A en V&D. Natuurlijk waren het soms ook de ouders die de kinderen zelf naar het platteland stuurden naar familie of vrienden. Het is heel bijzonder dat er voor 40.000 kinderen pleeggezinnen zijn gevonden en dat het gelukt is ze allemaal te vervoeren.



**Fenna Mossel**

'De pan viel van het fornuis, alles op de grond... Ik had mijn moeder nog nooit zien huilen, maar toen hilde ze. Wij schraapten met een lepel de pap van de vloer en aten het alsnog op.', vertelde Fenna. Zij was 7 jaar oud toen de Hongerwinter begon.



Even voorstellen...

### Vier Haagse kinderen die in de hongerwinter naar pleeggezinnen moesten.

naam	<b>Paul van Vliet</b>
woonplaats	Den Haag
bestemming	Garijp (Friesland)
leeftijd begin 1945	9 jaar

naam	<b>Jack de Zwart</b>
woonplaats	Den Haag
bestemming	Marum (Groningen)
leeftijd begin 1945	12 jaar

naam	<b>Fenna Mossel</b>
woonplaats	Den Haag
bestemming	Nyehorna (Friesland)
leeftijd begin 1945	7 jaar

naam	<b>Frans Nieuwenhuis</b>
woonplaats	Den Haag
bestemming	Tzum (Friesland)
leeftijd begin 1945	11 jaar

**Op reis**  
Omdat er zo weinig voedsel was, gingen mensen andere dingen eten zoals tulpenbollen en suikerbieten. Dat klinkt misschien best lekker, maar dat was het absoluut niet! Er waren alleen niet voldoende tulpenbollen en suikerbieten om iedereen

te voeden. Door een tekort aan voedsel stierven mensen van de honger. Ook veel kinderen hadden hele erge honger en werden mager en ziek. Er waren gelukkig mensen die de hongerige kinderen wilden helpen. Ze

wisten dat er bij de boeren op het platteland genoeg te eten was. Ze bedachten het plan om de heel magere en zwakke kinderen naar de boeren te sturen, zodat ze konden aansterken. En als deze kinderen bij de boeren waren bleef er iets meer te eten over voor de achterblijvers.

**Wie mocht er mee?**  
Niet iedereen mocht zomaar mee naar de boeren. Alleen kinderen tussen de 6 en 14 jaar werden geholpen door de kerken. Ook moest je wel heel erg mager en verzwakt zijn. Meestal bepaalde een dokter of je naar de boeren mocht.



**Paul van Vliet**

'Bietenpulp heeft een nare, weeïge, zoete lucht. Je at het op, maar tegen je zin. Het vulde. Een kotserige smaak, en zo rook het ook in huis.'

Op pagina 20 vind je recepten uit de oorlog.





## Jack de Zwart

Het ruim lag vol met los gestort stro, en er waren een heleboel kinderen. Er waren een paar leidsters, en ik kreeg een plek aangewezen en zo lagen we daar in de lengte op het stro met onze hoofden naar de scheepswand en voeten naar het midden. Het was druk, en het was ook warm. [...] We kregen een gamelletje met soep, een soort kommetje. Van die soep moet je je niet veel voorstellen, iets van kool met water en misschien nog wat restjes aardappel erin. Verder was het maar afwachten en liggen want je mocht het schip dus niet af. Er kon niet overdag gevaren worden. De geallieerde luchtmacht was oppermeester boven het land, en alles wat maar bewoog aan trein, auto's, paard en wagens, zelfs handkarren, schepen werden vanuit de lucht onder vuur genomen. Het was dus uitgesloten om overdag te varen.

Als je ouders je hadden aangemeld om naar de boeren te gaan, wist je vaak niet meteen of je mee mocht en wanneer je zou gaan. Soms hoorde je ineens dat je een uur later moest vertrekken. Dan had je maar weinig tijd om een koffer te pakken en afscheid te nemen. Het gebeurde ook wel eens dat een boot of vrachtwagen niet op kwam dagen. Dan stond je voor niets in de kou te wachten en moest je met een lege maag weer naar huis.

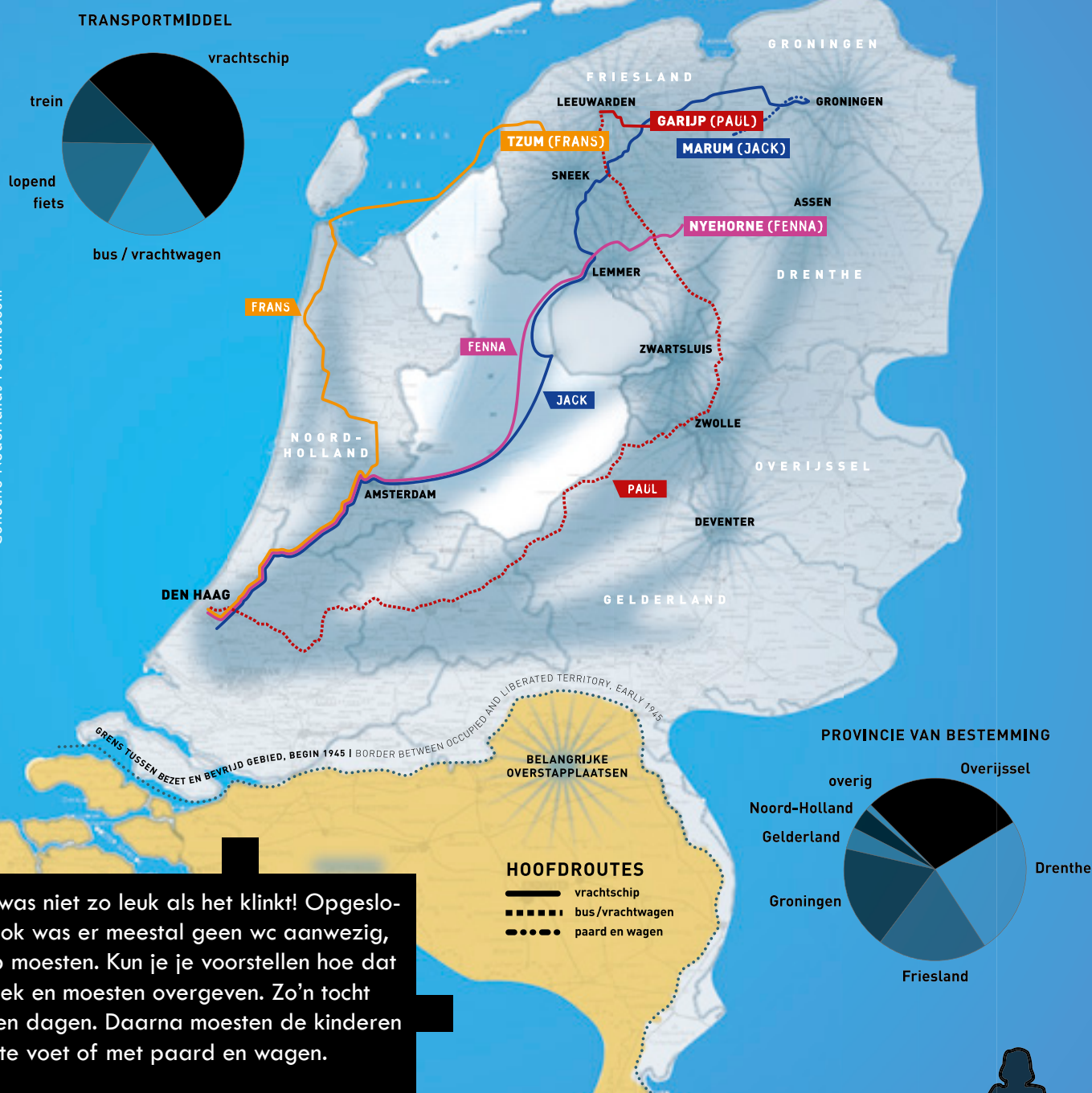
Van januari 1944 tot eind maart 1944 werden zeker 40.000 kinderen naar het platteland gebracht. De kinderen werden weggebracht met bussen, in vrachtwagens, en met boten. Het was nooit een pretje! Reizen gebeurde vaak 's nachts, omdat

overdag de kans bestond dat je beschoten werd! Dat is natuurlijk heel eng en veel kinderen waren dan ook bang. Ook wisten ze niet waar en bij wie ze terecht zouden komen. Zouden ze het daar leuk vinden en zouden de mensen aardig zijn?



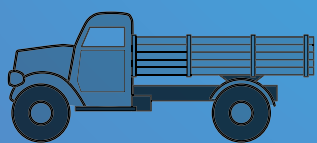
Hongerende kinderen werden afgevoerd naar Friesland en Groningen. De foto van dit kindertransport van het Interkerkelijk Bureau (IKB) is gemaakt bij de Trekvliet tussen Den Haag en Rijswijk.

Foto: Menno Huizinga Collectie Nederlands Fotomuseum



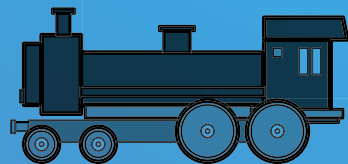
## OP REIS

Heel veel kinderen gingen met de boot. Dat was niet zo leuk als het klinkt! Opgesloten in een kleine donkere en koude ruimte. Ook was er meestal geen wc aanwezig, maar een poepemmer waar alle kinderen op moesten. Kun je je voorstellen hoe dat gestonken heeft? Sommige kinderen waren ziek en moesten overgeven. Zo'n tocht met de boot duurde soms kort en soms wel tien dagen. Daarna moesten de kinderen vaak nog een heel stuk verder, bijvoorbeeld te voet of met paard en wagen.



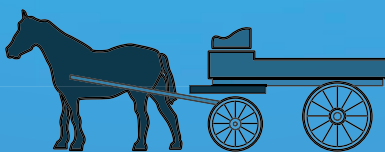
### vrachtwagen

Heel veel andere kinderen gingen met een **vrachtwagen** naar de boeren. Dit waren allerlei soorten wagens: vuilniswagens, open vrachtauto's, melkauto's en veewagens. De vrachtwagens konden nog niet zo snel rijden als nu. Ook waren ze een beetje krakkemikkig. Iedere hobbel in de weg voelde je! Slingerend in het donker reden de wagens door dorpen en steden naar het platteland.



### trein

Een aantal kinderen konden met de **trein** vervoerd worden. Dat was best lastig, omdat de Duitsers bepaalden wie er over het spoor mocht rijden. Gelukkig wilden de Duitsers de kinderen meestal wel helpen naar het platteland te komen. Een treinreis ging een stuk sneller dan de boot en de vrachtwagen. Je was soms 2 dagen onderweg. Wel was het vaak gevaarlijk omdat de treinen werden beschoten door de bevrijders. Ze wisten natuurlijk niet dat er kinderen in de trein zaten. Eenmaal aangekomen in een andere stad, moest je vaak lopend weer verder.



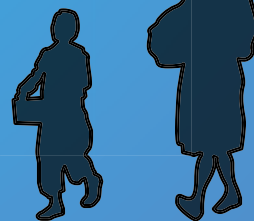
### paard en wagen

De korte afstanden werden gedaan met **paard en wagen**. Dat was bijvoorbeeld om kinderen die met de boot of vrachtauto waren aangekomen verder te vervoeren naar hun nieuwe huis. Kinderen vonden dit soms wel leuk, omdat ze nog nooit eerder met paard en wagen hadden gereden.



### fiets

Door de oorlog waren veel **fietsen** kapot en gammal. De meeste hadden niet eens normale banden, maar banden van hout of tuinslang. Vaak stuurden ouders de fiets naar het platteland. Het platteland was ver weg, dus de kinderen moesten heel lang fietsen. Ook was het zwaar, want het was koud en glad en de fiets ging vaak kapot. Onderweg moest je dan zelf zoeken naar een plek om te slapen en eten te krijgen.



### lopen

**Lopen** van Den Haag naar Zwolle, kun jij je dat voorstellen? Zo'n lange tocht hebben een aantal kinderen te voet afgelegd. Door de sneeuw en het ijs, met koude voeten en natte kleren. Onderweg moesten ze zoeken naar een slaapplek en wat te eten. Als ze dit niet vonden moesten ze op een lege maag weer verder lopen.





# Extra Bijlage DE HONGERWINTER

## Waar kwamen de kinderen terecht?

Sommige ouders hadden vrienden, familie of kennissen waar ze hun kinderen naar toe konden sturen. Voor andere kinderen werd een pleeggezin (een opvanggezin) gezocht. Het is best bijzonder dat er zoveel mensen waren die een kind in huis wilden nemen.

Vaak moesten alle kinderen zich verzamelen in een grote ruimte. De pleegouders kwamen dan langs om hun pleegkind op te halen. Soms was nog niet bekend waar de kinderen werden ondergebracht. Pleegouders konden dan een kind uitzoeken om voor te zorgen. Vaak werden de kinderen uitge-

kozen die nog een beetje sterk waren of die er niet al te ongezond uitzagen.

Naar de boeren, betekende niet altijd dat je ook echt bij boeren terecht kwam. Kinderen kwamen ook

vette melk. Maar hun magen waren geen eten meer gewend! Veel kinderen worden daardoor ziek van het eten en moeten overgeven. Langzaam moeten ze worden bijgevoed. Elke dag een beetje meer.

zorgden heel goed voor ze. Helaas zijn er ook kinderen die het verschrikkelijk hadden. Ze moesten heel hard werken en werden vaak geslagen. Je kunt je vast voorstellen dat deze kinderen hun ouders heel erg misten. In het pleeggezin moesten de kinderen het leven weer een beetje oppakken. Veel kinderen gingen weer naar school.

Als je op de boerderij woonde, moest je vaak ook helpen met klusjes. Koeien melken, eieren zoeken en vissen, dat hoorde er allemaal bij en dat vonden de kinderen vaak ook leuk om te doen. Ook werden er brieven naar huis geschreven over hoe het ging. Maar helaas werd een deel van de brieven nooit bezorgd. Er was vaak weinig of geen contact met thuis. Je wist dan niet hoe het thuis was en je ouders wisten niet hoe het met jou ging.

**Nederlandsche Volksdienst**  
**KINDERUITZENDING**

Voor de a.s. Kinderuitzending naar de Noordelijke Provincies kunnen aanmeldingen geschieden aan het Plaatselijk Bureau N.V.D., Stationsweg (oude Postkantoor) voor de gemeenten BLARICUM en LAREN op Maandag 5, Woensdag 7 en Vrijdag 9 Februari, des ochtends van 10-12 uur.

LEIDER N.V.D. KRING 'T GOOI

terecht bij bijvoorbeeld een slager, schilder, klompenmaker of postbode. Iedereen, arm en rijk, groot of klein gezin, kon een kind in huis nemen. Eenmaal bij het opvanggezin krijgen de uitgehongerde stadskinderen vaak meteen een flink bord eten. Eieren met spek, pap van

Het was erg wennen in een ander gezin. In Friesland praten ze wel een beetje anders dan in de rest van het land. De wc staat helemaal in de tuin en die klompen, die lopen toch helemaal niet lekker? De meeste kinderen hebben gelukkig een leuke tijd gehad. Hun pleegouders

Haagse kinderen in de Hongerwinter



Jack de Zwart

'Geef hem om het halfuur wat lauwe karnemelk met water aangelengd. Als dat aanslaat, wie weet gaat het wel goed. Ze heeft me trouw verzorgd, ieder half uur karnemelk, lauwe karnemelk, als ik eraan denk... ja... het heeft mijn leven gered. Het sloeg aan, en ineens ben je weer in staat om te eten, om voedsel tot je te nemen.'



Paul van Vliet

'Ze hebben me heel snel in boerenkleden gezet, met boerenklompen, een boerentruï. En ik heb binnen de kortste keren Fries geleerd. Ik noemde mezelf Pauke Vlietstra, omdat ik er zo graag bij wilde horen. Had ik zelf verzonnen. Ik heb er een paar hele goede vriendjes gemaakt.'

'In het begin lachten ze je uit, om hoe je eruit zag, om hoe je praatte, hoe je gekleed was. Na school pakte ik snel mijn klompen en rende op kousenvoeten naar huis. Dan kwamen de jongens achter me aan en dan stond ik met klompen om me heen te maaien om ze van het lijf te houden. Ik kwam wanhopig bij mijn pleegfamilie. 'Ah, dat gaat wel over, houdt wel op, flink zijn', zeiden ze dan.'

• In Friesland praten de mensen net iets anders dan in Den Haag. Dat was voor veel kinderen best lastig.

Kijk maar hoe anders sommige woorden zijn:

- Melk Mólke (spreek uit: malke)
- Ooievaar Earrebarre (spreek uit: jerrebarre)
- Been Skonke
- Karnemelk Sûpe (spreek uit: soepuh)
- Pindakaas Nûtsjesmoar (spreek uit: nuutsjesmoor)





# EINDELIJK NAAR HUIS!

Niemand wist van te voren hoe lang de kinderen bij hun pleegouders moesten blijven. Het was wachten op betere tijden en wachten tot Nederland zou worden bevrijd.

De bevrijding van Nederland was niet gemakkelijk! Straat voor straat en brug voor brug werd er gevochten tegen de Duitsers. De kogels en bommen vlogen je om de oren! Samen met het pleeggezin werd er geschild in de speciale schuilkelders.

**BEGIN APRIL 1945** worden het noorden en oosten van Nederland bevrijd van de Duitsers. Wat een feest!

Overal worden de rood-wit-blauwe vlaggen uitgehangen. Op de straten viert iedereen feest. Veel kinderen zijn blij, want nu de oorlog voorbij is kunnen ze vast snel weer naar huis! Helaas is dat niet zo. In het westen van Nederland wordt nog gevochten en is de oorlog nog niet voorbij. Dat is waar de ouders van de kinderen wonen!

**OP 5 MEI 1945** is dan eindelijk heel Nederland bevrijd. Het zou nog wel weken en maanden duren voor iedereen weer terug naar huis kon. De ouders hadden niet meteen genoeg eten in huis om iedereen te kunnen voeden.

Ook moest er opnieuw vervoer worden geregeld om de kinderen naar huis te brengen. Dat was best lastig want sporen, wegen en bruggen waren door de gevechten vernield.

**IN JUNI EN JULI** was het dan eindelijk zo ver en kon de terugreis voor de meeste kinderen beginnen. Soms kwamen de ouders de kinderen halen: lopend, fietsend, met de boot of welk ander vervoer ze maar konden vinden. Anderen werden terug gestuurd door de kerken en bedrijven die ze naar de boeren hadden gebracht. Dat ging soms net als bij de heenreis heel plotseling.

Van de ene op de andere dag werd omgeroepen dat er een boot of vrachtwagen zou vertrekken. Soms wisten de ouders niet eens dat hun kind al naar huis kwam.

Het gebeurde ook dat de kinderen naar huis terug gingen, maar hun huis er niet meer stond. Dit was bijvoorbeeld zo in het Bezuidenhout in Den Haag. Door de bombardementen hadden ze ineens geen thuis meer, en soms zelfs geen ouders meer!

Meer over dit bombardement lees je op bladzijde 15.

Op pagina 19 van deze krant lees je meer over de bevrijding.

## Extra Bijlage DE HONGERWINTER

Deze extra bijlage over de Hongerwinter is gemaakt naar aanleiding van de tentoonstelling 'Naar de Boeren', 2014-2015, een initiatief van het Verzetsmuseum Amsterdam.

• Wist je dat veel kinderen uit het westen van Nederland Fries hebben leren praten? Dat verstonden de ouders niet, dus zo konden broertjes en zusjes in een andere taal met elkaar praten zonder dat hun ouders er iets van snapten.



### Paul van Vliet

Toen de Haagse kinderen na hun tijd bij de boeren op het platteland weer naar huis gingen was het niet overal weer meteen zoals vroeger. Dit zegt Paul bijvoorbeeld: 'En toen was de hereniging van de familie, die vreemd was. Ik was totaal vervreemd van mijn familie. Niet van mijn zusjes, maar ik voelde me wel heel vreemd. Ander huis, ze spraken Nederlands en ik sprak alleen nog Fries. Ik wist niet meer hoe Hollands was, ik had nooit meer Hollands gesproken, maandenlang! Een totaál verfrist boerenjongetje! Wat ineens weer terug zat in een keurig Haags gezin. Ja, dat kostte moeite. Ik vond dat heel raar.'



'Toen ik terug was in Den Haag woonden mijn ouders in een ander huis. Ons huis was platgebombardeerd... in het puin vond ik alleen nog dit asbakje. Helemaal zwartgeblakerd.'

## TERUG IN DEN HAAG

**EENMAAL TERUG BIJ DE OUDERS** werd het leven weer langzaam opgepakt. Ondanks dat ze vaak een leuke tijd hebben gehad bij de boeren, waren de kinderen blij weer thuis te zijn.

Veel kinderen bleven wel brieven schrijven met hun pleegouders en pleegbroertjes en zusjes. In september was het weer tijd voor school.

Het verblijf bij de boeren was voor veel kinderen heel erg indrukwekkend. Soms leuk, soms minder leuk. Maar hoe dan ook, het heeft wel hun leven gered.

## Het dankbord van



## Frans Nieuwenhuis

De ouders van de kinderen waren de pleegouders heel dankbaar. Dat laten ze zien door cadeautjes te geven aan de pleegouders die zo lang voor hun kind hebben gezorgd. Dit mooie bord hebben de ouders van Frans aan zijn pleegouders gegeven. Dit zegt Frans over zijn pleegouders: 'Ik heb contact met mijn pleegfamilie tot op de dag van vandaag. Heit en Mem waren op 18 mei 1945 25 jaar met elkaar getrouwd. Van Vader en Moeder kregen ze dit bord uit dankbaarheid voor de geweldige manier waarop ze voor mijn broer Jos en mij hadden gezorgd. Dat waren het, geweldige mensen.'



OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG



Enige dagen na het bombardement op het Bezuidenhout staat fotograaf Berssenbrugge (1918-2007) bij de hoek van de Wilhelminastraat/Theresiastraat. In de verte zien we nog een kerktoeren staan. Vooraan is de kelder te zien waar wasserij 'HELVETICA EXPRESS' in was gevestigd.

Bommen in Den Haag

IN DE LAATSTE OORLOGSJAREN, toen Duitsland steeds meer macht en land aan het verliezen was, dachten de Duitsers dat de V2 raket het nieuwe wonderwapen tegen Engeland zou zijn. Er was al een Duitse V1 raket, maar die was niet goed genoeg. Als de Engelsen de V1 raket aan zagen komen, konden ze hem beschieten en laten ontploffen in de lucht boven zee.

In het geheim hebben de Duitsers net zo lang gewerkt totdat er een raket was gemaakt die niet zomaar uit de lucht kon worden geschoten. Eenmaal afgevuurd was er niets meer wat de raket van zijn doel af kon houden. Deze 'wonderraket' werd de V2 genoemd. Hij zou ervoor moeten zorgen dat Engeland alsnog verslagen zou worden en dat de oorlog zou worden gewonnen door Duitsland. Veel Hagenaars hebben de V2 raketten gezien, ze werden namelijk vanuit Den Haag en omstreken op Engeland afgevuurd. Wel 1300 V2-raketten zijn er op Engeland afgevuurd en 1039 daarvan kwamen vanuit Den Haag. De V2's werden gelanceerd vanaf kleine mobiele lanceerplatforms die op verschillende plekken in Den Haag werden neergezet. Het kon maar zo, dat je uit je raam keek en een V2 gelanceerd zag worden. De raketten in Den Haag werden steeds weer ergens anders vandaan gelanceerd. Bijvoorbeeld vanuit het Haagse Bos, het Statenkwartier of de Johan de Wittlaan. Zo wisten de Engelsen niet goed waar vandaan de raketten nou echt werden afgevuurd. Doodeng vonden de Hagenaars dat, want het lanceren van de raket ging weleens mis! Van september 1944 tot maart 1945 zijn er V2 raketten vanuit Den Haag naar Engeland afgevuurd. Soms wel vijf raketten per dag.



DE GROTE VERGISSING

**3 MAART 1945 - Twee maanden voor het einde van de oorlog werden Hagenaars in het Bezuidenhout 's ochtends rond negen uur gewekt door een regen van bommen.** Boven de wijk vlogen 56 vliegtuigen van het Engelse leger, de RAF. Zij lieten hun bommen vallen op de woonwijk. Het was dus een bombardement op een Haagse woonwijk door de Engelsen en niet door de Duitsers! Wel 3300 huizen in het Bezuidenhout zijn bij dit bombardement verwoest. Vijfhonderd mensen zijn overleden.

Er waren grote branden in de wijk, maar het was moeilijk om die te blussen. Veel brandweerwagens waren door de Duitsers afgepakt en er was te weinig benzine voor de brandweerwagens die er nog wel waren. Alleen aan de randen van

de wijk was er genoeg bluswater om de vlammen verder tegen te houden. De illegale krant 'Het Parool' schreef op 13 maart over het bombardement als 't Haagse drama'; **"Bomtreffers en zware branden hebben een deel van Den Haag vernield, verscheidene slachtoffers geeischt, een aanzienlijk aantal mensen verminkt of gewond en tallozen van huis en goed beroofd."**

Vele Hagenaars raakten met de branden dus al hun spullen kwijt. Sommigen verloren een broer of een zus door het bombardement. Hagenaars begrepen niet hoe dit had kunnen gebeuren. De Duitsers hadden aan het begin van de oorlog Rotterdam plat gebombardeerd. Maar dat de Engelsen, die Den Haag eigenlijk zouden moeten bevrijden, het Bezui-

denhout hadden gebombardeerd was een groot raadsel. Uiteindelijk bleek het allemaal een grote vergissing te zijn geweest met vreselijke gevolgen. De Engelsen wilden helemaal niet een Haagse woonwijk bombarderen maar juist de plekken waar de Duitse V2 raketten stonden. Als zij de bommen hadden gegooid op de Duitse V2 raketten dan konden die niet meer worden afgevuurd op Engeland.

Via het verzet in Den Haag hadden de Engelsen informatie gekregen over waar de raketten zouden staan. Maar er is iets fout gegaan met die informatie. De Engelse piloten dachten dat de raketten op de plek van de Haagse wijk Bezuidenhout stonden. Die ochtend was het ook nog eens erg bewolkt en mistig. De piloten hebben niet gezien dat zij niet de V2 raketten raakten maar gewone woonhuizen.

- Wist je dat het bombardement op het Bezuidenhout is uitgevoerd door 56 bommenwerpers van de Engelse RAF?
- Wist je dat de Duitsers niet echt meehielpen met het redderen van de mensen en het blussen van de branden? Er was ook nog eens te weinig blusmateriaal.
- Wist je dat het gevolg was dat er 3250 verbrande huizen, 344 gewonden en 511 doden waren? En dat er 290 bedrijven, 5 kerken, 9 scholen en 10 openbare gebouwen in vlammen opgingen?
- Wist je dat dit bombardement in de illegale krant Het Parool 't Haagse drama' werd genoemd?

1945

**1 JANUARI**  
Een Duitse V2 stort te vroeg neer en valt op de Haagse Indi-gostraat. 22 mensen overlijden.

**3 MAART**  
De Engelsen bombarderen door een fout de Haagse wijk Bezuidenhout. Er vallen rond de 500 doden. Velen zijn hun huis kwijt.

**29 EN 30 APRIL**  
Operatie Manna. De geallieerden houden een voedseldropping boven Den Haag.

**5 MEI**  
Nederland is officieel bevrijd! Op het Binnenhof lopen nog wel gewapende Duitsers...

**8 MEI**  
De eerste Canadezen bereiken Den Haag, ook voor de Hagenaars is de bevrijding een feit!

**6 JULI**  
Koningin Wilhelmina zet weer voet op Nederlandse Bodem.





## A.D.O. TWEEemaal OP RIJ LANDSKAMPIOEN IN BARRE TIJDEN

**“Eindelijk! Na 17 jaar is Den Haag weer in het bezit van een landskampioen op voetbalgebied. Jaren her was H.B.S., thans A.D.O., de rood-groene ploeg uit het Zuiderpark, de gelukkige!”**

...zo opende de krant 'Het Vaderland' op 22 juni 1942. Het was A.D.O. Den Haag gelukt om in 1942, ten tijde van oorlog, de landstitel te bemachtigen. A.D.O. Den Haag won met 5-2 van A.G.O.V.V. uit Apeldoorn. Het jaar daarop, in 1943, lukt het A.D.O. weer om landskampioen te worden, in het Feyenoord stadion tegen Hermes D.V.S. uit Schiedam. In de oorlog waren deze voetbalwedstrijden erg populair. Mensen vonden het fijn om even een middagje afleiding te hebben in de vorm van een potje voetbal.

## Geen Wilhelmus tijdens 'de tocht der tochten'!

**WINTER 1941 - Nederland is al bijna een half jaar door de Duitsers bezet. Het heeft zo hard gefroren dat er, net als het jaar daarvoor, een Elfstedentocht kan worden gereden.**

De Elfstedentocht is een schaatswedstrijd in Friesland. Er wordt een zware tocht langs 11 steden geschaatst. De tocht is bijna 200 kilometer lang (dat is de afstand van Den Haag naar de Duitse grens) en

daar schaatst men tussen de 7 en 12 uur over! De tocht in 1941 wordt anders dan de tochten daarvoor. De Duitsers hebben bepaald dat er geen demonstraties mogen plaatsvinden. Ook mogen er geen volksliederen worden gezongen; dat betekent de eerste Elfstedentocht zonder het Wilhelmus! Ondanks de problemen met het vervoer en de huisvesting van de tochtrijders door de oorlog

starten er op 6 februari 600 wedstrijdrijders en 1900 toerrijders! Na 9 uur en 19 minuten schaatst Auke Adema als eerste de finish over. Na hem volgen nog 86,7% van de deelnemers. Het is een geslaagde Elfstedentocht ondanks de bezetting.

**VIP: JAN VAN DEN HEUVEL**  
Wel 6000 mensen schreven zich in voor de Elfstedentocht van 1942. Tussen deze inschrijvingen zat ook

een hele bijzondere; Jan van den Heuvel. Deze Jan heette eigenlijk helemaal geen Jan, maar Fred Lobatto. Een ondergedoken Amsterdamse joodse man die de twee voorgaande jaren ook de Elfstedentocht met succes had gereden. Het was best gevaarlijk om zijn onderduikadres te verlaten. Toch heeft hij zich ingeschreven onder de naam van een vriend en de tocht der tochten van 1942 uitgereden!

## Duivensport

**VOOR DE OORLOG** was het hebben van een sportduif erg populair. Ook in Den Haag waren er veel mensen die aan wedstrijden meededen met hun eigen duiven. De duif die het snelste aankwam op de juiste bestemming won zo'n duivenwedstrijd. Maar tijdens de bezetting veranderde dit. De Duitsers waren bang dat deze duiven zouden worden gebruikt om geheime boodschappen te versturen met de duivenpost. Daarom werd de 'Duivenbrigade' opgericht. Zij schreven precies op wie er duiven had en hoeveel. Later heeft de Duivenbrigade alle duiven, ook die in Den Haag, gevangen genomen en uiteindelijk gedood. De pootjes van de dode duiven werden bij hun eigen dossier gestopt, als bewijs dat zij echt dood waren. Nu kan je nog steeds in het Gemeentearchief een dossier vinden met duivenpootjes eraan.

## WEERBERICHT

Beste burgers,  
Komende avond zal het een heldere en donkere avond worden.  
Een ideale avond om pakketjes uit te strooien. Af en toe kan het daardoor lijken of er donkere regenwolken boven het land hangen, maar let op: hieruit vallen geen bommen, maar voedselpakketten!

## ADVERTENTIES

### GEZOCHT: WIELEN

Voor mijn fiets ben ik opzoek naar banden. Helaas is mijn band helemaal lek en zoek daarom nieuwe banden. Mag ook een ander formaat.

### GEZOCHT: ZAAG

Help! Alle kolen zijn op, en het is in de winter zo koud! Daarom wil ik bomen gaan zagen in de Scheveningse Bosjes. Wie kan mij aan een zaag helpen?

### BIEDT ZICH AAN: VERDUISTERINGSGIDS

Voor mij is de verduistering geen hindernis, ik begeleid U veilig en snel door de duisternis! A 30 ct. per uur.

### AANGEBODEN:

Heb twee pyjama's maar er maar één nodig. Wie kan ik blij maken? F10,-

### GEZOCHT: DEKENS

Wegens koude winterweer zoeken wij dekens om rokken van te naaien.

## MEER INFO

Voor het maken van deze krant hebben wij verschillende bronnen gebruikt. Wil jij meer informatie? Neem dan ook eens een kijkje bij één van deze bronnen...

### BOEKEN

B. v.d. Boom, Den Haag in de Tweede Wereldoorlog, (Den Haag, 1995)

Anne Frank, Het achterhuis, (Amsterdam, 2003)

J. Presser, Ondergang, (Soesterberg 1965)

Electrische Drukkerij A. Goud, Voorschriften en recepten voor de keuken in oorlogstijd. (Den Haag, ca. 1941)

Polygoon Journaal in de Tweede Wereldoorlog, 2005

Frans Nieuwenhuis, Naar de boeren, (Rotterdam, 2010)

### WEBSITES

www.4en5mei.nl

www.annefrank.org

www.beeldengeluid.nl

www.destadgeschonden.nl

www.haagsetijden.nl

www.hetillegaleparool.nl

www.jkc.nl

www.mijndenhaag.org

www.oranjehotel.org

www.verzetsmuseum.org

www.niod.nl

www.niod.nl/documents/publicaties/BOEKJEPolygoonjournaal.pdf



Lees het verhaaltje hieronder en vind de roodgekleurde woorden terug in de puzzel. Zie je er één? Streep 'm dan door.

De vakjes die open blijven, vormen op het eind één woord gelezen van boven naar beneden en van links naar rechts.

oplossing onderaan de pagina

G A D S N I D E L L O D D E  
 I R E N E P O O C S O I B S  
 K W A R T J E S T E I F E C  
 R E T S G N A C M O D E N H  
 E O O R L O G B S O H G E A  
 T J O B E T R A P T D R N A  
 N U C S T A A K O P N A W T  
 I L L N O B A R T A A F A S  
 W I O P H H A L L R L F G E  
 R A A P E N E M I A S I E N  
 E N R E J N A A E C T T N V  
 G A A E N O B J D H I I R R  
 N S L R A D I O D U U E E E  
 O T E Z R E V ! L T D O E E  
 H O O P O W I L H E L M U S

De **OORLOG** in Nederland begon op 10 mei 1940. **DUITSLAND** bezette ons land. Er brak een spannende tijd aan voor de Nederlanders met moeilijke keuzes: **DOE** je mee met de Duitsers en ga je bij de **NSB** of ga je in het **VERZET**? Er waren ook Nederlanders die zich stil verzetten door naar '**RADIO Oranje**' te luisteren, door het zingen van een **SPOTLIED** of door anti-Duitse **GRAFFITI** op de muur te schrijven. Als je bij het verzet zat leefde je voortdurend in **ANGST** en **VREES** om **BETRAPT** te worden. Werd je gesnapt dan moest je naar de **BAJES**, in Den Haag was dat het **ORANJHOTEL**. Prinses **JULIANA** was met haar dochter Beatrix en **IRENE** naar Canada gevlucht, daar werd ook prinses Margriet geboren. De Nederlanders dachten veel aan de familie van **ORANJE**, ze droegen uit protest een **ANJER** op de verjaardag van prins Bernhard en zongen het verboden volkslied **WILHELMUS**. De Duitsers waren erg slecht tegen de joden in Nederland. Zij mochten niet meer op de **FIETS**, met de bus of met de trein, alleen nog maar met de **BENENWAGEN**. Later moesten zij zelfs een **STER** gaan dragen. Sommige Nederlanders waren zo boos! Die zeiden: ik **STAAK!** Voor anderen ging het leven zo goed en zo kwaad als het ging "gewoon" door. Je las een **BOEK**, ging naar de **BIOSCOOP** of ging **SCHAATSSEN** met je vriendjes. Als meisje probeerde je de **MODE** bij te houden en wilde je de nieuwe **SLEEHAK**, als jongen stond je te juichen voor landskampioen **ADO**. Maar **TOEN** brak in het laatste oorlogsjaar de **HONGERWINTER** uit. Er was heel weinig te eten en de prijzen schoten omhoog. Er was niets meer te koop voor een **KWARTJE** en mensen kochten eten op de **BON**. Veel mensen verbouwden hun eigen eten in de **TUIN**. Zij kookten bijvoorbeeld een **TULPENBOL** of een **RAAP** op een **MAJO**. Er moest nu wel heel snel **VREDE** komen want **DE** mensen hielden het niet meer uit. Op 5 september 1944 dacht men dat het zover was, het was een **DOLLE DINSDAG**. Maar het bleek valse **HOOP** te zijn. 5 mei kwamen de Engelse, Canadese en Amerikaanse soldaten eindelijk met **PARACHUTE** uit de lucht vallen om Nederland te bevrijden!

Wat deelden de Canadezen tijdens de bevrijding aan de hongerige Hagenaars uit? .....

ZOEK DE TIEN VERSCHILLEN

oplossing onderaan de pagina

Bij de intocht van generaal Eisenhower op 10 oktober 1945 op het Malieveld



OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG

- Wist je dat er tussen 1940/1945 in de hele wereld ongeveer 50 miljoen mensen zijn omgekomen!
- Wist je dat op het Binnenhof het 'Eremonument voor de Gevallen en Slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog' te vinden is? Hierin staan de namen van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Elke dag wordt er een bladzijde omgeslagen.

COLOFON

Haags Historisch Museum  
 Korte Vijverberg 7  
 2513 AB Den Haag  
 070-3646940  
 www.haagshistorischmuseum.nl  
 educatie@haagshistorischmuseum.nl

TEKSTEN  
 Afdeling Educatie Haags Historisch Museum

BEELDMATERIAAL  
 Beeldbank WO2 - www.beeldbankWO2.nl  
 Fokke en Sukke - www.foksuk.nl  
 MijnDenHaag\* - www.mijndenhaag.org  
 Collectie Wim Berssenbrugge

GRAFISCH ONTWERP  
 Frits Dijcks - Dubday Art Direction - www.dubday.nl

Oplissing WOORDZOEKER: chocolade!  
 Oplissing TIEN VERSCHILLEN: koplamp, stoep, nummerbord auto, bloemenjongen, boom, huis, handgreep autodeur, bolletje op pettefongetje, pet soldaat, vliegtuig



## Het Jodendom

Het jodendom heeft een van de oudste godsdiensten ter wereld. Net als in het christendom en de islam geloven joden in één God. Een godsdienst met maar één God noemen we een monotheïstische godsdienst. Bij de christenen wordt hij God genoemd, de islam noemt hem Allah en de joden noemen hem JHWH.

JHWH betekent: 'ik ben wie ik ben'.

Een gelovige joodse man of vrouw zal zijn naam nooit noemen uit respect voor Hem, want zijn naam is goddelijk. JHWH is in het Hebreeuws geschreven, dat is een oude en bijzondere taal die de joden al eeuwen spreken. Het Hebreeuws heeft 22 letters in het alfabet maar geen enkele klinker! Het wordt van rechts naar links geschreven. Het woord tafel zou in het Hebreeuws eerst tfl worden en daarna lft, best lastig hè!

### ONTCIJFER

• Kan jij ontdekken wat er in deze Nederlandse zin zonder medeklinkers staat?

Ht s ng bst wl mlk t ntdkkn wt hr stt  
Mr ls j cht gd kkt kn j ht wl zn!

Oplissing onderaan de pagina

## GELOOF

Het joodse geloof wordt doorgegeven via de moeder op het kind. Is je moeder joods dan ben jij dat automatisch ook. Maar je kunt ook joods worden. Je leert dan veel over het joodse geloof en kiest er dan voor om bij het joodse volk te horen. Wat voor de christenen de Bijbel is en voor de Islamieten de Koran, is voor de joden de Tenach. Dit is het allerbelangrijkste boek voor de joden en Tenach is wat de christenen het Oude Testament noemen. Alles wat je moet weten over het joodse geloof en het joodse leven staat in dit boek.

De Tenach bestaat uit drie verschillende delen. Het eerste deel is de Tora (wat leer of wet betekent), hierin staan de vijf boeken van Mozes. Ook christenen en moslims geloven in deze teksten. Ze vertellen verhalen over het begin van de wereld, de geschiedenis van het joodse volk en er worden leefregels uitgelegd. Het tweede deel zijn boeken geschreven door wijze mannen, de profeten. Het derde deel staat vol met prachtige verhalen en gedichten. Ook in deze laatste twee delen worden belangrijke zaken van het leven besproken en uitgelegd. Joodse gelovigen komen bij elkaar in een speciaal gebouw voor hun feesten en rituelen. Dat gebouw heet een synagoge. Dat is de joodse gebedsplaats, JHWH's huis. Ook het christelijke geloof heeft zo'n gebouw, daar heet het de kerk. De islamieten noemen hun gebedshuis een moskee. Vele synagogen hebben hun eigen rabbijn. De rabbijn is een leraar voor het joodse geloof. Ook de christenen hebben zo'n zelfde wijze man in hun kerk. Hij wordt een priester of predikant genoemd. Bij de islamieten heet hij de imam. De rabbijn weet heel veel te vertellen over de Tenach en denkt veel na over de woorden van JHWH.

• Wist je dat er nu nog steeds heel veel Hebreeuwse woorden in Nederland worden gebruikt? Misschien ken je mazzel (geluk), lef (durf) of tof (goed) wel.

• Wist je dat de Tora op een rol is geschreven? Als je de hele Tora rol uitrolt, is hij wel zestien meter lang!

## KALENDER

Net zoals de Chinezen en de islamieten hebben de joden een andere kalender en jaartelling dan wij gewend zijn. Toen het bij ons het jaar 2000 was leefden de Chinezen al in 4697, de islamieten in het jaar 1420 en de joden in het jaar 5760.

### REKEN MAAR UIT

- Welke dag is 5 mei 2015 op de joodse kalender?
- En in welk jaar ben jij volgens de joodse jaartelling geboren?

Oplissing onderaan de pagina

## FEESTEN EN RITUELEN

Zoals bij elke godsdienst vieren ook de joden bijzondere feesten, hebben zij eigen regels en rituelen. Voor joden is het bijvoorbeeld elke week feest! De Sjabbat wordt elke week van vrijdagavond na zonsondergang tot zaterdagavond, als er drie sterren aan de hemel staan, gevierd. Hierbij herdenken zij de schepping van de aarde in zes dagen door JHWH. De zevende dag zou de rustdag worden, voor de joden de Sjabbat. Elke vrijdagavond wordt er aan een tafel vol lekkernijen gegeten en liedjes gezongen. Zaterdagochtend gaan ze naar de Synagoge en zaterdagmiddag staat er weer een heerlijke maaltijd thuis op hen te wachten. Daarna is het rustig, want de zevende dag was immers een uitrustdag!

Sommige joodse feesten worden rond dezelfde tijd als de christelijke feesten gevierd. Zo vieren de joden Pesach rond Pasen. Met Pesach vieren zij de bevrijding van het joodse volk uit de slavernij van de Egyptische farao, heel lang geleden. De farao liet de joden hard werken zonder hen te betalen en behandelde hen slecht. Na een tijd van veel verdriet wilden de joden verandering. Mosjé, de christenen kennen hem als Mozes, pikte het niet langer. De Egyptenaren werden eerst door God op de proef gesteld door tien plagen en uiteindelijk werden de joden vrij gelaten. Ze moesten van de Farao zó snel vertrekken dat er geen tijd was om het brood te laten rijzen. Dus werd het brood zonder gist gebakken. Het werden ronde, platte broodjes met gaten erin, de Matzes! Met Pesach vieren de joden acht dagen lang deze bevrijding en eten zij matzes en andere lekkernijen die hen herinneren aan de onderdrukking en de verkregen vrijheid!

Een ander mooi feest voor de joden is hun eigen Joods Nieuwjaar, Rosj Hasjana. Omdat de joden een andere kalender hebben dan de westerse valt hun nieuwe jaar in september of oktober. Oliebolletjes worden vervangen door een stukje appel dat je in de honing doopt. Daarmee wens je een ander goed en zoet jaar toe. Na dit feest heb je tien dagen de tijd om na te denken over jezelf. Na deze tien dagen is er een hele belangrijke dag voor de joden: Jom Kipoer, de Grote Verzoendag. Op deze dag wordt er niet gegeten. Je moet je volledig kunnen concentreren op jezelf en je gedachten. Je vraagt op Jom Kipoer vergeving aan God voor de zonden die je dat jaar hebt begaan en de beloften tegenover God die je niet bent nagekomen. Ook los je schulden af en praat je met mensen waarmee je eerder ruzie maakte. Aan het einde van deze dag maak je met jezelf een afspraak om in het aankomende jaar beter voor jezelf, de mensen om je heen en de aarde te zijn. Een nieuw begin met goede voornemens voor het nieuwe jaar!

## LEEFREGELS

Een bekende regel voor joden is om koosjer te eten met veel regels over het klaarmaken van het eten. Dat klinkt misschien heel ingewikkeld maar is dat niet. Je mag zuivelproducten zoals melk, boter of kaas niet samen klaarmaken of eten met vlees. Het vlees dat wordt gegeten is op een speciale manier geslacht, zo weet je zeker dat het koosjer eten is. Als iets niet in orde is zeggen wij nog steeds 'dat is niet helemaal koosjer'.

Oplissing ONTCIJFER: 'Het is nog best wel moeilijk te ontdekken wat hier staat maar als je echt goed kijkt kan je het wel zien!'  
Oplissing REKEN MAAR UIT: 16 Ijar 5775

## DE TWEDE WERELDOORLOG VANDAAG

IN HET JAAR 1945 (reken maar uit hoe lang geleden) is de oorlog gestopt. De Duitsers gaven zich over, ze hadden verloren. Er moesten nieuwe afspraken gemaakt worden door de landen in Europa. Een oorlog zoals de Tweede Wereldoorlog mocht nooit meer gebeuren. Duitsland mocht niet meer zo groot zijn en alle landen hielden elkaar goed in de gaten.

Meer dan 50 landen maakten de afspraak om geen ruzie meer te maken en samen te gaan werken. Er werd een club opgericht, de Verenigde Naties. Misschien heb je er wel eens over gehoord op de televisie? Alle landen (nu al meer dan 100!) die bij de Verenigde Naties horen, praten samen met elkaar over wetten, veiligheid en mensenrechten en ze doen ook onderzoek over hoe alles in de wereld beter kan gaan. Ze vinden het erg belangrijk dat de Tweede Wereldoorlog niet vergeten wordt en er nooit meer zo'n oorlog zal zijn.

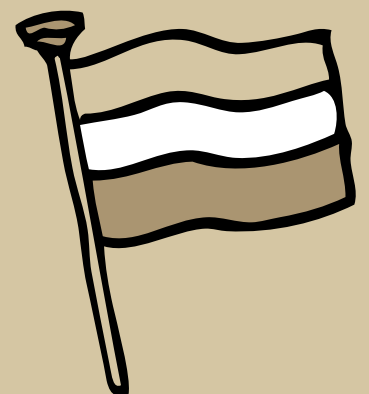
### 4 EN 5 MEI

In Nederland is er ook een organisatie, die er voor zorgt dat we de oorlog nooit meer vergeten. Het is belangrijk dat we nooit vergeten dat er zoiets ergs is gebeurd. Die Nederlandse organisatie heet: 'Nationaal Comité 4 en 5 mei'.

Er is gekozen om één dag per jaar extra aan alle mensen te denken die in de Tweede Wereldoorlog zijn overleden. Dat is elk jaar op 4 MEI. Maar niet alleen aan de overledenen uit de Tweede Wereldoorlog wordt dan gedacht, ook aan mensen die bij latere oorlogen dood zijn gegaan. Je kan op 4 mei om 8 uur 's avonds op verschillende plekken in de stad bij een herinneringsmonument (meestal een standbeeld) 2 minuten stil zijn. Maar ook thuis op de bank kan je op televisie naar deze herdenking kijken en 2 minuten stil zijn. In die 2 stille minuten kan je dan denken aan iedereen die dood is gegaan tijdens of door een oorlog.

De dag erna, 5 MEI, is een andere belangrijke dag. Er wordt dan overal in Nederland feestgevierd, om te vieren dat we al zo lang vrij zijn en niet in oorlog hoeven te leven. Er worden concerten gehouden, vrijmarkten en feesten.

Neem maar eens een kijkje op de website [www.4en5mei.nl](http://www.4en5mei.nl) dan kan je zien wat er allemaal wordt georganiseerd. Elk jaar weer staan we twee dagen stil bij de oorlog en de bevrijding. We hopen dat het nooit weer gebeurt. Eén keer in de 5 jaar is het groot feest, omdat het dan een 'feestjaar' is.





**VLAK VOOR HET EINDE VAN DE OORLOG, IN APRIL 1945**, hadden veel Hagenaars last van knorrende magen. De kou van de Hongerwinter was achter de rug, maar mensen hadden nog steeds te weinig eten en honger. Eind april kwamen er steeds meer geruchten over voedseldroppings. Engelse vliegtuigen zouden pakketjes met eten boven de Nederlandse steden uitstorten. Op 29 april was het dan eindelijk zover. Rond twaalf uur 's middags hoorden de Hagenaars het gebrom van vliegtuigen van wel heel dichtbij. De Engelse vliegtuigen vlogen vlak boven de daken van de huizen. Verderop zouden zij eten voor de hongerige Hagenaars uit het vliegtuig gooien. Mensen waren ontzettend blij, zelfs zo blij dat ze op de daken van de huizen klommen en zwaaiden naar de Engelse piloten.

En wat deden de Duitsers? Helemaal niets. Engelse vliegtuigen konden vlak boven Den Haag vliegen zonder dat de Duitsers er iets tegen deden. Zou de bevrijding dan toch niet meer zo lang op zich laten wachten...?

Op 8 mei 1945 arriveren de Canadezen op de Hofplaats. De overzijde is geheel veranderd door de nieuwbouw in het regeringscentrum.



## DEN HAAG VIERT FEEST!

**IN DE EERSTE DAGEN VAN MEI 1945** had iedereen in Den Haag het over de bevrijding. Zouden de Amerikanen, Canadezen en Engelsen al in de buurt zijn? Zouden zij vandaag of morgen nou echt Den Haag bevrijden en de Duitsers terug naar Duitsland sturen? Op vier mei 1945 om 9 uur 's avonds was er op de Engelse radio te horen dat de Duitsers zich hadden overgegeven. De volgende dag was de stad veran-

derd in een groot feest. Mensen liepen door de stad in oranje kleren met rood-wit-blauwe linten. De kerkklokken luidden, in de etalages werden plaatjes van de koninklijke familie neergezet en het Wilhelmus werd gezongen in de straten. **5 MEI 1945** leek dus een feestdag in Den Haag. Maar de Duitse soldaten waren er nog steeds. Er werden zelfs nog fietsen van Hagenaars afgepakt

en er was nog nergens een Amerikaanse, Canadese of Engelse soldaat te zien. Was Den Haag wel of niet bevrijd? Op zondag **6 MEI** hield de oud-burgemeester De Monchy, die door de Duitsers was ontslagen omdat hij te anti-Duits was, een toespraak bij het gemeentehuis. De Nederlandse vlag wapperde op de Grote Kerk. De Duitse soldaten die nog in Den Haag waren deden niets

tegen dit alles wat vroeger, tijdens de bezetting, verboden was.

Pas op **7 MEI** in de avond kwamen de eerste bevrijders Den Haag binnen rijden.

Op **8 MEI** verlieten de Duitsers Den Haag en reden de auto's van de Amerikaanse, Canadese en Engelse soldaten de Haagse straten binnen. Eindelijk was Den Haag echt bevrijd!

# OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG

• Wist je dat de Amerikaanse en Canadese soldaten chocolade, sigaretten en kauwgom aan de Hagenaars uitdeelden?

• Wist je dat de Hagenaars kauwgom een beetje gek vonden? Ze kenden het helemaal niet.

## Bevrijding niet voor iedereen

Niet iedereen was blij met de komst van de Amerikaanse, Engelse en Canadese soldaten.

De Nederlanders die voor Duitsland waren geweest in de oorlog, zoals de NSB'ers, waren verdrietig dat Duitsland had verloren. Ook waren ze bang omdat ze gezien werden als vrienden van de vijand. Sommigen zijn gevlucht naar Duitsland, anderen zijn in Nederland gebleven. Na de bevrijding was het een beetje chaotisch, ook in Den Haag.

Een aantal mensen die in de oorlog bevriend waren met de Duitsers zijn opgepakt en kwamen in de gevangenis terecht. In de Haagse wijk Duindorp heeft nog jaren een kamp gestaan waar mensen vast hebben gezeten die voor en met de Duitsers hadden gewerkt. Maar ook als je niet opgepakt werd, was het niet altijd even leuk.

Tegen veel NSB'ers werd er nog jaren na de oorlog heel gemeen gedaan. Als je vader in de oorlog voor de Duitsers was geweest, wilden kinderen niet met jou spelen en zeker niet bij jou thuis komen.



OORLOGSMODE



Tijdens de oorlog werd het toch wel moeilijk om er mooi uit te zien! Nieuwe kleren werden er niet meer gemaakt dus de mensen moesten zelf iets moois proberen te maken. Kleren gingen kapot en vaak werden twee of soms wel drie verschillende jurken tot één nieuwe jurk gemaakt. Vóór de oorlog droegen vrouwen alleen maar **ROKKEN** en **JURKEN**. Onder deze rokken droegen zij panty's en kousen zodat ze het niet te koud zouden krijgen. Maar in de oorlog waren de kousen op... Zo kon het gebeuren dat vrouwen voor het eerst **BROEKEN** gingen dragen! Niet de spijkerbroeken die wij nu kennen, maar **PANTALONS**. Dat zijn chique herenbroeken.



**SCHOENEN** moesten in de oorlog vooral praktisch zijn. Na de eerste oorlogsjaren waren er nog maar weinig schoenen te koop. Veel mensen gingen toen zelf hun schoenen maken. Vaak gebruikten zij stukken hout of kurk als **ZOOL** voor de zelfgemaakte schoen. Dit werd een trend, zelfs na de oorlog. Die schoenen kennen wij nu nog als de **SLEEHAK!**

De mannen probeerden hun kleren ook te hergebruiken. Vaak was de buitenkant van de **JAS** allang versleten, maar de binnenkant nog mooi. De jas werd dan binnenstebuiten gekeerd en was dan weer zo goed als nieuw.



OORLOG EN BEVRIJDING IN DEN HAAG

WAT HEBBEN WE NODIG?

- een citroen
- citroenpers en een schaalte voor het citroensap
- potlood of pen of iets anders met een scherpe punt
- kaars met een lucifer of aansteker

MAAK JE EIGEN GEHEIME BOODSCHAP!

In de oorlog mocht niet alles gezegd of geschreven worden. Zeker niet als het anti-Duitse boodschappen waren. Dus als je een boodschap wilde doorgeven die de Duitsers niet mochten lezen, dan moest je slim te werk gaan. Bijvoorbeeld door de boodschap te verstoppen in een luciferdoosje of in de zool van een schoen. Jij kunt ook je eigen geheime boodschap maken. Hieronder staat hoe!

Pers de citroen uit. Pak je pen of potlood en doop de achterkant daarvan in het schaalte met citroensap. Nu kun je je boodschap met de citroensap op papier schrijven. Even laten opdrogen en... je ziet er niets meer van! De ontvanger van jouw geheime bericht hoeft alleen het papier (voorzichtig) boven de vlam van een kaars te houden en jouw boodschap wordt weer zichtbaar. Pas op dat je papier niet in brand vliegt!



RECEPTEN

'De Paaschdagen staan voor de deur en de huisvrouw bepeinst, hoe ze haar gezin die dagen iets feestelijks kan voorzetten.' (PASEN 1943)

Dat was tijdens de oorlog nog best een lastige taak! Heel veel producten die voor en na de oorlog overal te krijgen waren, werden tijdens de oorlog niet meer verkocht. Als zij al werden verkocht was dat tegen woekerprijzen. Bij gebrek aan andere etenswaren werd het gebruik van tulpenbollen, suikerbieten en dahliaknollen populair. Hieronder staat een aantal van de recepten van toen, om het eten nog een beetje smakelijk te krijgen.

HARTIGE KOEKJES VAN TULPENBOLLEN

5 tulpenbollen, 1 lepel bloem, snufje zout, kaneelsurrogaat of citroenessence (suiker naar smaak)

De koekjes volgens bestaand recept bereiden.

GEBAKKEN DAHLIAKNOLLEN

De Dahliaknollen zeer dun schillen of schrappen, wassen en in zeer dunnen plakjes snijden. De plakjes in weinig olie langzaam aan beide zijden lichtbruin bakken en met wat zout bestrooid opdoen.

THEE VAN APPELSCHILLEN

Schil moesappelen na ze met een schone doek te hebben afgewreven. Droog de schillen in de zon of in een lauwe oven met open deur. Berg de gedroogde schillen in dunne zakjes op een droge en luchtige plaats op.

Neem voor het zetten van de thee een handvol gedroogde schillen en zet ze met ¾ liter water en een snufje kaneel op een zéér zacht vuur. Laat de thee 5 minuten zachtjes koken en zeef daarna de vloeistof. Breng de appelthee daarna nogmaals aan de kook, los er 50 gram suiker in op en giet ze in de theekopjes. Voeg er later naar smaak nog wat suiker (of zoetstof) bij en een paar druppels citroensap.

SPINAZIE ZONDER SPINAZIE

U bewaart het groen van radijsjes en het groen van worteltjes.

Klaargemaakt als spinazie (denk om het fijnhakken) en opgediend met een hard gekookt ei en wat croutons van oudbakken brood, vormt dit een pittige voorjaarsgroente, waarvan de smaak het midden houdt tussen die van stengeltjes en van spinazie.'

Ook dat is mogelijk!



**DE WAS**  
De huisvrouw moest niet alleen creatief zijn met het avondmaal, ook in de rest van het huishouden miste zij belangrijke producten. Zo moest zij wollen jurken wassen zonder wasmiddel. Er werd aangeraden om de jurken 'in water met eenige geschilde, gewassen en geraspte aardappelen' te wassen. Tijdens de Hongerwinter werd dit natuurlijk niet meer gedaan; aardappelen werden te kostbaar om je kleren mee te wassen!